

Hella Wuolijoen muistelmista ja jäämistöstä

SUOMEN VALTIONARKISTOSSA säilytetään Hella Wuolijoen (1886—1954) käsikirjoituksia ja papereita, jotka kirjailijan tytär Vappu Tuomioja on sinne luovuttanut. Hänen suosiollisella luvallaan arkiston työntekijät antoivat minulle mahdollisuuden tutustua näihin papereihin, joilla mielestäni on suuri kirjallinen ja kulttuurimerkitys.

Minun on kuitenkin heti alkuun tehtävä varaus: niiden kymmenen päivän aikana, jotka minulla oli tilaisuus tutustua aineistoon, saatoinkin käydä läpi vain osan jäämistöstä. Syynä oli tavaton paperipaljous. Pelkään sanoa aivan varmaan, mutta nähtävästi Wuolijoen kokoelma käsittää kymmeniä tuhansia mitä erilaisimpia asiakirjoja sekä sisältönsä että kokonsa puolesta: kaunokirjallisten teosten käsikirjoituksia, puheiden ja kirjoitusten konsepteja, elämäkertaa koskevia, liike-elämän asiakirjoja, laaja kirjeenvaihto, johon kuuluvat sekä Wuolijoen itsensä lähettämien kirjeiden hahmotelmat puolen vuosisadan ajalta että suunnaton määrä hänelle lähetettyjä kirjeitä; paljon asiakirjoja, jotka liittyvät siihen kauteen kun kirjailija toimi Suomen Yleisradion johtajana (1944—1949), hänen näytelmiensä esittämisestä Suomen ja ulkomaiden teattereissa; lähelsille ja omaisille kuuluneita asiakirjoja, joiden säilyttämistä kirjailija piti tarpeellisena. Kaikki nämä yhdessä käsittävät tavattoman määrän aineistoja: neljäkymmentä seitsemän isokokoista kansiota, jokaisen paino useita kiloja.

Kymmenen päivää ei tietenkään riitä koko jäämistön seulomiseen, joten vähäisen harkinnan jälkeen päätin keskittyä miltei yksinomaan epistola-aineistoon. Osaksi tämä ratkaisu johtui myös jäämistön arkistoluettelosta. Luettelo ei sel-

laisenaan tarjoa mitään yksityiskohtaisia esittelyjä, mutta kirjeet on lajiteltu lähettäjäin mukaan, ja näiden joukossa huomasi hyvin tunnettuja nimiä — Bertolt Brechtin ja Helli Weigelin, Lion Feuchtwangerin, Josef Loseyn, Aleksandra Kollontain ja M. F. Andrejevan sekä monia tunnettuja suomalaisia kirjailijoita ja kulttuurihenkilöitä, mikä luonnollisesti lisäsi mielenkiintoani kirjeisiin. Toisaalta mieleni teki juuri kirjeiden kautta saada mahdollisimman tarkka käsitys Wuolijoen henkilökuvasta, hänen persoonastaan ja temperamentistaan, niistä subjektiivisista ja inhimillisistä kannustimista, jotka yhdessä historiallisesti objektiivisten seikkojen kanssa määräsivät hänen tekonsa ja menettelynsä, hänen kirjallisen ja yhteiskunnallisen toimintansa monien vuosikymmenien kuluessa.

Tunsiin Wuolijoen näytelmäkirjailijana ja useiden elämäkerrallisten muistelmakirjojen tekijänä; tiesin hänen eläneen riittävän vaiherikkaan elämän, joka oli täynnä dramaattisia tapahtumia ja jyrkkiä käännteitä, vaikeasti toisiinsa sopeutuvia harrastuksia ja kiinnostuksia. Nuorena ylioppilasneitosena hän tuli vuosisadan alussa Suomen sosialidemokraattiseen liikkeeseen, toimi työväen lehdistössä, avusti aktiivisesti Venäjän valtakumouksellisia. Myöhemmin, ensimmäisen maailmansodan vuosina hänestä tuli äkkiä liikemies, hän hankki kaupallisella toiminnallaan melkoisen omaisuuden, mutta tunsi silti itsensä »valkoiseksi varikseksi» porvarillisten veijarien joukossa, kuten hän itse on sanonut. Kaupatoimet ulkomaisten firmojen kanssa sota-ajan oloissa vaativat kosketuksia lähetystöihin, ministeriöihin ja eri maiden muihin korkeisiin instansseihin, joten Wuolijoella karttui melko laaja tuttavapiiri diplomaattisessa ja poliittisessa maailmassa, mikä oli hänelle hyvin tarpeen myöhemmin muussakin tarkoituksessa kuin kaupallisessa liiketoiminnassa. Poliittisesti hän toimi riippumattomana, itsenäisesti, useinkin terhakasti viranomaisia kohtaan. Pian vuoden 1918 työväenvallankumouksen tappion jälkeen Suomessa tuli tunnetuksi »poliittinen salonki», jota Wuolijoen kotona pidettiin ja jossa eri suuntien edustajat, siinä luvussa myös vasemmistolaiset, tapasivat toisiaan. Hella Wuolijoki tarjosi empi-mättä turvapaikan ihmisille, jotka olivat Suomen viranomaisille siihen aikaan »non grata». Eräässä muistelmakirjassaan Wuolijoki kirjoittaa: »Kun John Reed vuonna 1919 eräänä yönä ilmestyi

luokseni silloisen bolševikkien hiiliruuman matkustajana, puoleksi paleltuneena, nälkäisenä, melkein puhekykynsä menettäneenä, mukanaan kirje Gyllingiltä Tukholmasta, otin hänet vastaan kuin vanhemman veljeni. Hän asui luonani passittomana ja nimettömänä sekä menessään Venäjälle että palatessaan sieltä, jolloin hänet pidätettiin Turussa.» Yhtä itsenäisesti ja riippumattomana hän otti myöhemmin Marlebäckin huvilallaan vastaan sellaisia tunnettuja kommunistiemigrantteja ja vasemmistolaisia kulttuurihenkilöitä kuin esimerkiksi Bertolt Brechtin ja Helli Weigelin vuonna 1940. Kaiken tämän viranomaiset ottivat tietysti huomioon kun Wuolijoki vuonna 1943 pidätettiin siitä, että hän oli antanut turvapaikan neuvostoliittolaiselle tiedustelijalle. Tutkintovankina hän joutui miltei viisitoista kuukautta odottamaan kuolemantuomiota, jolla etsivä keskuspoliisi häntä uhkasi ja joka sittemmin muutettiin elinkautiseksi vankilatuomioksi. Wuolijoki on monissa yhteyksissä itse sanonut, että hänen poliittinen kantansa, jota hän ei ole koskaan eikä keneltäkään salannut, esti häntä hyväksymästä syytöstä »valtiopetoksesta». Esipuheessa kirjaansa Enkä ollut sittenkään vanki (1944) Wuolijoki kirjoitti, että hän »otti yhteyttä viholliseen vain irrottaakseen Suomen aseveljestä, joka vei sitä turmioon, ja löytääkseen tien rauhaan».

Tähdennettäköön, että kirjeenvaihtojäämistö, vaikka onkin vain osa Wuolijoen papereista, on sellaisenaan tavattoman laaja. Sen täydellisempi käsittely on nähtävästi tulevaisuuden asia. Koko tuon valtavan kirjeenvaihdon kyllin pätevään tutkimiseen tarvitaan paitsi aikaa myös melkoiset tiedot kielitaidosta alkaen: Wuolijoki kirjoitti kirjeitä seitsemällä kielellä — eestiksi, joka oli hänen äidinkieltänsä, suomen, ruotsin, venäjän, saksan, englannin ja ranskan kielellä, ja yhtä monella kielellä hänen kirjeenvaihtajansa kirjoittivat hänelle. Sitä paitsi tutkijan täytyy tietää yhtä ja toista itse kirjoittajista, samoin kuin lukuisista asioista ja tapahtumista, joista useinkin vain ohimennen mainitaan kirjeissä, mutta joita tuntematta ei voida saada täyttä käsitystä kirjeiden sisällöstä.

TARKOITUKSENI ei ole antaa tässä julkaisua varten tehdyssä artikkelisessa täydellistä kuvaa kirjeenvaihdosta, vaan haluan rajoittua esittämään otteita mielestäni kaikkein kiinnostavimmista kirjeistä ja yhdistää ne muihin tietoihin,

jotka on saatu pääosiltaan vankilassa kirjoitetuista ja kohta sodan jälkeen kirjailijan vankilasta vapauduttua julkaisuista Wuolijoen muistelmakirjoista. Katkelmat kirjeistä on sijoitettu sellaiseen järjestykseen, että ne muodostavat yhdesä eheän kommentin Wuolijoen elämästä ja hänen aikakaudestaan. Mielestäni tällaisten kommenttien tarkoitus ja mielekkyys on ennen kaikkea siinä, että ne ovat sangen persoonallisia, eleyttä ja että niissä palaa sammumattomana tavattoman lahjakkaan sielun liekki, viisaan ihmisen mielipiteet ja toiveet, kiihko ja tuska, kun hän innostuu ja innoittaa mukaansa lahjakkaita ja ajattelevia ihmisiä.

Wuolijoen kokoelman varhaisimmat kirjeet (vaikka niissä ei aina olekaan päivämääriä, toisissa taas on merkitty vain päivä ja kuukausi, ilman vuosilukua) ovat jo siltä ajalta, kun hän opiskeli Puškinin naislukion yläluokilla Tartossa (tämän lukion hän päätti kiitettävien arvosanoin 1904) ja sitten ensimmäisiltä opintovuosilta Helsingin yliopistossa (jonne hän kirjoittautui saman vuoden syksyllä).

Hänen silloisten kirjekumppaniensa joukossa oli venäläinen ylioppilas nimeltä Georg, jonka kirjeissä oli hyvin ilmaisullisia yksityiskohtia. Kirjeet osoitavat, miten silloinen yliopistonuoriso eli ja ajatteli ja minkälaisiin ihmisiin Wuolijoki oli kosketuksissa siihen aikaan kun hänen maailmankatsomuksensa muotoutui. Georgin sukunimi esiintyy kirjeissä varsin epäselvänä, mutta se voidaan täsmentää Wuolijoen muistelmista ja hänen kirjastaan Koulutytönä Tartossa, joka sekin on kirjoitettu vankilassa. Tekijä sanoo kirjan esipuheessa (sen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1945): »Muistelmani ovat yksinpuhelua nuoruuteni kanssa vankilan yksinäisessä odotellessani kenttäoikeuden tuomiota. Pakenin sellini harmaudesta kuulustelijani kiusaksi nuoruuteni tuoksuvaan väririkkauteen... pakenin suin päin heidän kiduttavista käsistään elämäni kevääseen, karkasin kauneuteen, vapauteen, jossa he eivät kyenneet vangitsemaan minua.»

Wuolijoki kertoo kirjassaan, että siinä yksityisessä täyshoitolassa, jossa hän asui Tartossa, hänen naapureinaan olivat nuori gruusialainen lääkäri sekä kenraalin poika, ylioppilas Georg von Pahlen. Georg oli ollut mukana ylioppilaiden mellakoissa, minkä jälkeen isä oli siirtänyt hänet Pietarin yliopistosta Tarton yliopistoon, ja Wuolijoen kertoman

mukaan hän oli kuullut ensi kerran Georgilta myös Gorkista, tämän Myrskylinnusta, jonka tekstin hän oli kopioinut muistivihkoonsa. Georgin mukana tulivat täyshoitolaan myös »ylioppilaitten salaiset vallankumoukselliset lentolehtiset ja kielletty kirjallisuus, jota me ahmimme ihastuneina. Ja Georg oli ensimmäinen, joka selitti minulle, mitä tarkoitettiin konstitutiolla Venäjällä ja yleensä perustuslailla, sillä me emme historiassakaan vielä olleet tulleet Ranskan vallankumoukseen...» Lääkäri puolestaan kertoili Hellalle dekabristeista, narodnikeista, Venäjän sosialidemokraateista, siitä että »koko Venäjällä maan alla kuohui, huolimatta kaikista Ilovaiskin historian oppikirjoista, jotka kuvastivat Venäjän itsevaltiuden mahdin ikuiseksi. Muistan, minkä vaikutuksen teki, kun Georg selitti häpeävänsä asua maassa, jossa vielä valitsi itsevaltius kuin missäkin Turkissa ja jossa Pobedonostsev ja Pyhä synodi määräsivät henkistä elämää». Wuolijoki tähdentää muistelmissaan ettei Georgilla silloin ollut mitään käsitystä sosialismista, Pietarissa hän oli nähtävästi kuulunut silloin muodissa olleisiin kadettilaisiin ryhmittymiin.

ARKISTOSSA on Georgin kirjeitä, jotka kuuluvat myöhäisempään kauden jolloin hän oli jo matkustanut Tartosta. Näissä kirjeissä puhutaan jo hänen maailmankatsomuksensa »mullistuksesta». Niissä on sekä poliittista sävyä että myös sydämellistä lemmennustusta. Niiden kirjoittaja ihaili Hellaa ja tunteittensa ilmaisussa hän oli toisinaan liikuttavan arka, toisinaan taas suorastaan epätoivon partaalla vaatien Hellaa »vastaamaan avoimesti seuraaviin kysymyksiin: pidättekö Te minusta? Jos pidätte, niin minkä takia? Odotan vastausta...» Huhtikuun 18. päivänä 1903 päivätyssä kirjeessä Georg sanoo vielä melko ylimalkaisesti, että hänen tärkeimpänä tarkoituksenaan ja päämääränään, jolle hän haluaa uhrata koko elämänsä, on »palvella aatetta». Kirjeessä maaliskuun 19. päivästä 1904 (itse kirjeessä ei vuosilukua mainita, mutta on maininta venäläis-japanilaisen sodan alkamisesta), joka on lähetetty Kazanista, kirjoittaja murehtii sitä, ettei Kazanin yliopistossa silloin ollut edistyksellisiä ylioppilajärjestöjä, että taantumuslehdistön lietsoma »quasi-patriotismi» vaikeutti vallankumouksellista propagandaa. »Sanomalehdet pauhaavat yhtämittaa että on tehtävä uhrauksia Kauko-Idän hyväksi

ja juntaavat kansalle päähän, että kansan on tunnettava myötätuntoa sotaan ja muita sellaisia järjettömyyksiä, kaikki tämä yhdessä otettuna raivostuttaa minua äärimmilleen ja ennen kaikkea sen takia kun täytyy pysyä passiivisena». Samassa yhteydessä kirjoittaja tiedustelee Wuolijoelta: »Miten teidän kansanne suhtautuu sotaan?»

Nähtävästi Wuolijoki (o.s. Murrik) tunsikin kirjeiden perusteella hänen tuttavansa katsomuksissa tapahtuneen jonkinlaisen käänteen ja hän tiedusteli asiaa. Kirjeessä joka on päiväty 24. maaliskuuta (1904) kirjoittaja vastaa Wuolijoelle: »Te haluatte tietää muutoksesta joka minussa on tapahtunut? Olkaa hyvä! Se oli valmisteilla jo aikaa ennen kuin me tulimme tuttaviksi kanssanne. Ja nyt se on saanut tietyn muotonsa, siitä on tullut koko minun elämäni raison d'être. Keskusteluista joita Teidän kansanne kävimme Te varmaan huomaisitte, että kaikkien katsomusteni punaisena lankana voimassa olevaa asiaintilaa kohtaan oli aate sosiaalisen taistelun pohjalla tapahtuvasta yhteiskunnallisesta vallankumouksesta, jonka tarkoituksena on kukistaa hallitseva luokka ja yhdessä sen kanssa myös yksinvaltainen hallitusmuoto.» Kirjoittaja kertoo kirjeessään, kuinka hän tutustui sosialistiseen kirjallisuuteen, muun muassa Marxin ja Engelsin Kommunistiseen manifestiin. Tähän teokseen nojautuen ja esittäen oiteita siitä kirjeen kirjoittaja selittää kapitalistisen riiston ja luokkataistelun olemusta, sosialidemokraattisen puolueen tarkoitusperiä ja tehtäviä sen valmistaessa proletariaattia »tietoiseen ja sitkeään taisteluun orjuuttajiaan vastaan». Kirjoittaja haluaisi saada myöskin Wuolijoen omaksumaan nämä vakaumukset. Epäoikeudenmukainen yhteiskuntajärjestelmä on raivattava pois, sorrettujen taisteluleiriin täytyy nousta jokaisen, jonka järkeä ja sydäntä »ei itsekkyden ihra ole vielä kahlinnut». »Tämän kataluuden on saatava Teidän ihana ja jalo sielunne, Teidän herkkä sydämenne palamaan suuttumuksesta! Hyvä Elli, Tehän käsitätte, eikö totta, että minä en voi olla tuntematta vastakaikua, en voi jäädä kylmäksi suuren sosialidemokraattisen puolueen toimintaan nähden, joka kasvaa joka kuukausi ja joka tähtää oikeudenmukaisuuden aikaansaamiseen yhteiskunnallisen vallankumouksen kautta... Niin, se päivä on jo lähellä, jolloin koko lahonnut järjestelmä järkkyy ja luhistuu, ja sen tilalle purkautuu uusia tuoreita voimia, jotka

tämä yhteiskunta on itse omaksi tuhoseen luonut. Tämä toivo valottaa koko minun elämäni, haluan omistautua kokonaan sille, palvelemaan tätä suurta ja pyhää asiaa, ja jos tuhoudun niin tuhoudun taistelussa! Muistatthän Gorkin sanat: 'Urhojen yltiöpäisyyttä ylistän!' Urhoollisten yltiöpäisyys on elämän sisältö. Kirjoittakaa, rakas ystäväni...»

EMME TIEDÄ tarkemmin mitkä olivat Georg von Pahlenin ja gruusialaisen lääkärin myöhäisemmät vaiheet. Nuorelle Hella Murrikille ne olivat ensimmäinen kosketus sosialidemokraattisiin näkemyksiin. Mutta hän on itse myöhemmin monissa yhteyksissä tähden täntynyt, että Tarton vuosina häneen vielä vaikuttivat väkevästi Eestin kansallisen vapautusliikkeen porvarillis-liberaaliset toimihenkilöt. Helsinkiin hän matkusti syksyllä 1904 mennäkseen yliopistoon ja samalla myös Eestissä ilmestyvän porvarillis-liberaalisen Postimees-lehden kirjeenvaihtajaksi. Lehden toimittajana oli Jaan Tõnisson. Hella Murrik tunsi hyvin hänet, ja toimittaja Tõnisson pyrki vielä pitkään hoivaamaan häntä henkisesti.

Kirjassaan Yliopistovuodet Helsingissä Wuolijoki kertoo yksityiskohtaisesti miten erilaisten aatteiden, tapahtumien ja ihmisten vaikutusten ristituleen hän joutui niinä vuosina. Vuosien 1905—1907 kausi muodostui hänelle suureksi elämänkouluksi, mikä vaikutti kovin hänen persoonansa muovautumiseen. Muuten sangen merkittävä piirre oli se, että monipuolisesti sivistyneenä ja paljon lukeneena ihmisenä Wuolijoki asetti aina itse elämän ja oman osallistumisensa siihen kirjatietojen yläpuolelle. Ylioppilasvuosinaan hän ei erikoisesti arvostanut pintapuolista yliopistotiedettä, mutta osoitti kuitenkin riittävää kärsivällisyyttä suorittaakseen loppuun yliopistokurssin ja saadakseen maisterin arvon. Mutta todelliseksi yliopistoksi hänelle omien sanojensa mukaan muodostuivat poliittinen suurlakko 1905, Viaporin kapina 1906, osallistuminen socialidemokraattiseen työväenliikkeeseen ja läheiset yhteydet Venäjän vallankumouksellisiin.

Suurlakon aikana, kun yleinen järjestys Suomen pääkaupungissa oli uskottu Punakaartin tehtäväksi (Suomen poliisi oli niin ikään lakossa), toimi Hella Wuolijoki socialidemokraattisen ylioppilasyhdistyksen mukana avustustehtävissä punakaartin esikunnassa, hän osallistui

partiosta tulevien kaartilaisten ruokkimiseen, laati erilaisia luetteloita, oli päivystäjänä, usein myöskin öisin. Esi-kunta toimi poliisilaitoksella, ja siellä, kuten Wuolijoki itse kertoo, »poliisilaitoksen synkeitten vanhojen seinien sisällä öisin lepattavain kynttiläin valossa minä tapasin hänet ensi kerran elämässä ja opin häntä ymmärtämään: hänet, teollisuusmiehen, suomalaisen työmiehen. He tulivat kadulta vahtivuoroiltaan, väsyneinä, nälkäisinä. He olivat tavanneet venäläisiä sotilaita ja yrittäneet selittää heille tilannetta. He tulivat tehtaista, joissa he olivat hoitaneet koneita ja järjestäneet vahteja, jotta koneet eivät turmeltu. He olivat seisoneet asemilla päiväkaudet syömättä ja tietäen, ettei kotonakaan ollut juuri mitään ruokaa, kun ei palkasta ollut tietoa ja kädestä suuhun elettiin. He kertoivat pitkistä päivistään tehtaissa ja ainaisesta työstä, ja miten tämä viikko oli monelle ainoa loma hänen elämässään. Ja kaikki he olivat samaa mieltä, että nyt olisi oltu perinpohjaisesti korjattava, ei ainoastaan valtiollisesti, vaan niin, että omassa vapaassa maassa kaikki muikin elämä järjestyisi ja leipä leviäisi. Hän oli kärsivällinen, vakava, voimakas ja itse-tietoinen, vallan toista kuin tuo humalainen, raakapuheinen mies, jota me nais-ylioppilaat pelkäsimme keskellä päivää Aleksanterinkadulla, automaattien kohdalla. Hänellä oli selvät tiedot siitä, mitä yhteiskunta oli hänelle velkaa ja mitä hän yhteiskunnalle merkitsi. Minä muistin niitä muonamiehiä ja renkejä, joita olin tavannut Virossa, ja heidän saamattomuuttaan... Minä opin kunnioittamaan suomalaisen työmiehen arvokkuutta ja rauhallisuutta, hänen voimantunnettaan.»

Myöhemmin Wuolijoki sanoo 1905 marraskuun suurlakosta, että ne olivat »seitsemän päivää, jotka järkyttivät nuoruutemme».

KOHTA SUURLAKON jälkeen Hella sai Jaan Tõnissonilta kirjeen, jossa tämä kutsui häntä tulemaan jouluksi Vieroon, mutta matkustamaan Pietarin kautta, missä Tõnisson oli valtuuskunnan mukana. Valtuuskunta oli saapunut luovuttamaan tsaarille pyyntöä itsehallinnon myöntämisestä Viroille. Tsaari ei ottanut valtuuskuntaa vastaan, ja sen oli pakko palata tyhjin toimin takaisin. Tõnisson tapasi Wuolijoen Pietarissa virolaisen Jaansonin asunnossa, jossa he väittelivät läpi koko yön politiikasta. Omien sa-

nojensa mukaan Wuolijoki »tuli Suomes-
tä täynnä rajatonta innostusta suurlak-
koon, työväkeen ja sosialismiin», kun
Tönnisson taas katsoi velvollisuudekseen
juuri sammuttaa tämän intomielen ohja-
takeen nuoren älyn kauemmaksi vaaral-
liselta tieltä. »Tönnisson käveli edestakai-
sin huoneessa ja puhui paitsi minulle
myös niille tuhansille, jotka olivat silloin
nostattamassa Viron kansaa sosialismin
nimissä. Jälkeen puolen yön setä Jaan-
son häipyi nukkumaan, mutta Tönnisson
ei sitä huomannutkaan, ja kaikki, mitä
hän elämän varrella oli Kantin avulla
koonnut maailmankatsomusta, kohdistui
minun sinisilmäistä, itsepäistä, yhdek-
säntoistavuotiasta sosialismin vastaan.
Kello 8 aamulla palatessaan hyvin nuk-
kuneena setä Jaanson löysi Tönnissonin
vielä kävelemässä ja iskemässä minua
kategorisilla imperatiiveillaan, vaikkei
minusta ollut paljon muuta jäljellä kuin
läjä kurjuutta, josta silloin tällöin pisti
esiin kaksi sisukasta, itsepäistä nyrkkiä.
En voi mitenkään muistaa enkä oikeas-
taan käsittääkään, millä minä oikeastaan
tuota uutta maailmankatsomustani osasin
puolustaa, kun en vielä paljon mitään
ollut lukenutkaan, mutta Tönnissonin pe-
lolla taisi olla suuret silmät, ja hän
kuvitteli kai minun olevan suuremmassa
vaarassa joutua harhaoppien valtaan
kuin vielä olinkaan, tai sitten tuo suurlakko-
ja vallankumoushuuma oli minus-
sa niin valtava, että Tönnisson katsoi
välttämättömäksi ruveta nuijimaan sitä.
Ja hän herätti siten luonnollisesti kaiken
vastustustahtoni ja haluni ottaa selvää
asioista.»

Edellä kerrotun öisen väittelyn yhtey-
dessä Wuolijoki esittää mielenkiintoisen
ajatuksen, joka koskee samalla hänen
omaa taiteellista menetelmäänsä ja luo-
mistyötään. Hän sanoo, että eräät kirjail-
ijat pitävät kaikenlaisia aatteellisia
väittelyjä vähemmän tarpeellisina ja kiin-
nostavana kirjallisuudelle, ja kun he
lukevat aikaisempien kausien etevien
ihmisten kirjeitä, he joutuvat pettymyk-
sen valtaan: minkä takia nämä ihmiset
jopa yksityisissä kosketuksissa, kirjeissä
ja kotikeskusteluissa katsovat tarpeelli-
seksi puhua yhteiskunnan ongelmista
eikä ihmiselämän enemmän intiimeistä
puolista. »Minua kauhistuttaa ajattel-
sani», Wuolijoki kirjoittaa, »että joku
Tönnissonin ja minun elämäkertani kirjoit-
taja aikanaan kirjoittaisi halveksien siitä,
että me 12 tuntia yhteen menoon pohdim-
me jotakin yhteiskunnallista rihkamaa'...
Mutta niin se oli. Tuo 'rihkama' oli elin-

tärkeää ja on vieläkin.» Wuolijoella jon-
ka kirjat ja näytelmät ovat — voidaan
sanoa avoimesti ja haastavasti — sosiaali-
sia, ei voinutkaan olla muunlaista suhtau-
tumista taiteeseen.

VUOSIEN 1905—1907 kaudella
Wuolijoki, kun taisi venäjänkielen
ja oli seurallinen ja tarmokas luonne,
sai usein tehtäväkseen olla välittäjänä
suomalaisten ja venäläisten poliittisten
järjestöjen kesken sekä hoitaa näiden
asioita. Hän joutui täten tekemisiin
väriiltään hyvinkin erilaisten järjestöjen
ja puoluekannaltaan perin erilaisten
ihmisten kanssa. Wuolijoki kertoo esi-
merkiksi, että hän joutui toimimaan
Suomeen saapuneiden kadettien oppaana
ja keskustelemaan näiden johtohenkilön
Miljukovin kanssa. Ja joulukuussa 1905
hän otti vastaan ja saattoi eräitä
VSDTP:n Tampereen konferenssin edus-
tajia kokouspaikalle saakka. Wuolijoki
tutustui läheisesti bolševikkeihin V. M.
Smirnoviin, N. J. Bureniniin, N. M. Fe-
dorovskiin, jotka asuivat pitemmän aikaa
Suomessa ja kuuluivat vuonna 1905
muodostettuun taisteluryhmään, joka toi-
mi bolševikkipuolueen Keskuskomitean
yhteydessä. Burenin ja Fedorovski olivat
myöhemmin kirjeenvaihdossa hänen kans-
saan ja kirjoittivat hänelle kuten van-
halle tuttavalle ja taistelutoverille ainakin.
Wuolijoki muistelee niin ikään, että käy-
dessään Helsingin yliopiston venäläisessä
kirjastossa, missä venäläiset poliittiset
emigrantit ja vallankumoukselliset usein
kokoontuivat, hän näki siellä joitakin
kertoja myös V. I. Leninin. Lenin oli
Suomessa illegaalisena, mutta kävi kui-
tenkin kirjastossa tekemässä työtä V. M.
Smirnovin pyynnöistä ja taivutteluista
huolimatta, Lenin asui Smirnovin asun-
nossa ja tämän tehtäväksi oli annettu pitää
huoli hänen turvallisuudestaan. Wuolijoen
kertoman mukaan myöhemmin oli hänen
omassa asunnossaan tilapäisesti säilytetty
Leninin kirjoja, joita hän käytti työssään
Suomessa ja jotka sittemmin toimitettiin
hänelle Sveitsiin.

WUOLIOJEN TUNTEMIEN venäläis-
ten bolševikkien joukossa oli eräs
mies, jota hän nimittää kirjeissään ja
muistelmissaan Anatoliksi. Se oli hänen
puoluenimensä. Tällä henkilöllä oli eri-
koisasema Wuolijoen elämässä. Kuten
Hellan kirjeistä Anatolille selvästi näkyy,
hän oli silloin tulisesti rakastunut tähän.
Nuoruuden ihastuksessaan Wuolijoki näki
hänessä tavattoman jalon ja miehuullisen

luonteen, jolla oli harvinainen äly ja sydän.

Muistelma kirjassaan Yliopistovuodet Helsingissä Wuolijoki kirjoittaa Anatolista:

»Hän oli Venäjän Sosiaalidemokraattisen puolueen bolševistisen vasemmiston sotilasvallankumouksellisen komitean edustaja ja Helsingin osaston johtaja, siis Viaporin kapinan tärkein sosiaalidemokraattinen tekijä. Hän työskenteli yhdessä sosiaalivallankumouksellisten kanssa, joitten paikallinen ja näkyväinen johtaja oli kapteeni Cion suomalaisten aktivistien avustamana...

Vasta vuosien kuluttua minulle on selvinnyt, miten suuressa kiitollisuudentellassa olen Anatolille. Hän oli sekä suuri ystäväni, että unohtumaton opettajani. Hän opetti minut näkemään elämää yhteiskunnallisena ilmiönä ja todellisuutena, hän opetti minulle omalla elämälään ja esimerkillään ihmisen arvoa, uhrautuvuutta ja hyvyttä. Hän opetti minulle systemaattista työntekeä, opetti minua lukemaan lyijykynä kädessä ja muistiinpanovihko vieressä ja käymään pelkäämättä kiinni kaikkiin ongelmiin sekä laati minulle opetussuunnitelman, jota mikään yliopisto siihen aikaan ei kyennyt antamaan — paitsi Venäjän vankilat, joissa nyky-Venäjän hallitsijat aikoinaan saivat perusteellisen sivistyksensä. Eikä hän tehnyt sitä kaikkea sen vuoksi, että olisin ollut jotakin, vaan sen vuoksi, mitä minusta olisi voinut tulla. Hän kieltäytyi näkemästä sitä, mitä olin — Viron talonpojista polveutunut, maahan kiinni juurtunut nationalisti, pikkuporvarillinen, kesytetty hanhenpoikanen — ja uskoivansa antaa minulle siivet ja tehdä minusta villijoutsenen, vapaan ja ihmiskunnan vapauden puolesta itsensä uhraavan, itsetietoisien ihmisen. En tosin jäänyt pikkuporvariksi — minusta tuli suurporvari, kapitalistinen työnantaja, jolla oli marxilainen maailmankatsomus ja usko kapitalismin varikkoon. ...mutta noiden siipien havina on jäänyt johonkin sieluni soppeen. Siksi pä järkevät ja kylläiset ystäväni sanovat minua — naiviksi... erittäin tätä nykyä, kun sota on palauttanut minulle nuoruuteni taistelumielen ja saattanut minut lopullisesti sille puolen rintamaa, jossa taistellaan uuden, vapaan maailman puolesta.

Anatoli oli siihen aikaan, kun häneen tutustuin, noin 25-vuotias, mutta näytti 40-vuotiaalta. Hän oli vähänlääntä, heikkorakenteinen, älykäs juutalainen. Hänen

silmälasiensa lävitse katsoivat viisaat, hyvät ja niin tavattoman vanhat silmät. Ne katsoivat terävästi maailmaa silmästä silmään, aivan pelottomina ja ilman vihaa. Hänen ivansakin oli leikkisää ja lempeätä. Hän ei käyttänyt monia sanoja, mutta hänen sanansa pitivät aina paikkansa... Ja kun hän joutui mahdottomuuden eteen, vangittuna tsaarin oikeudessa, niin hän nauroi tuomarilleen vastenaamaa, seisoi kylmänä kuin kivipatsas eikä myöntänyt muille kuin Venäjän kansalle oikeutta tuomita itseään. Hän meni varmasti hymyillen ja laulaen kantamaan kahleita Akatuin pakkotyövankeilaan, Siperiaan, odottamaan joko karkaimisen mahdollisuutta tai sitä hetkeä, jolloin Venäjän kansa hänet vapauttaisi... Ja Venäjän kansa vapautti hänet 1917. Yhdeksän vuotta hän istui pakkotyövankeilassa hänen vanhan äitinsä asuessa ne vuodet vankilan ulkopuolella varustaakseen häntä kirjoilla ja huolehtiakseen hänestä, jotta hän kestäisi. Ja hän kesti...»

»Tutustuin häneen insinööri Severi Alanteen välityksellä, joka koetti järjestää hänelle turvallisia Helsingin-osoitteita keskuskomitean jäseniä varten. En tullut paljokaan tuntemaan häntä keväällä (vuonna 1906.— E. K.), vaikka hän kävi luonani Heurlinillä (Wuolijoki asui heidän luonaan.— E. K.), mutta kesällä hän oli kuullut, että olin tullut kaupunkiin, ja tuli minua tapaamaan hotelliin pyytäen, kuten mainitsin, etten vielä matkustaisi Tammisaareen, vaan auttais häntä löytämään tuttujeni luota varmoja paikkoja, missä hän voisi tavata Viaporissa olevia vallankumouksellisia upseereita, etupäässä Jemeljanovia ja Kasanskia. Hän selitti minulle kapinan olevan niin lähellä, että heidän oli vaikea pidättää sotilaita sitä alkamasta, ennen kuin Kronstadt ja Pietari olisivat yhtä pitkällä, samoin kuin Moskova ja Sevastopoli. Ja hän otaksui, että olisin valmis auttamaan voimieni mukaan. Tutustutin hänet sitten Lauri Heurliniin, joka lupasi kotinsa yhdeksi tapaamispaikaksi — hänen äitinsä ja muu perheensä oli maalla — ja professori L:n luokse järjestyi toinen paikka. Sirolan kanssa järjestimme sitten kaikenlaisia osoitteita heille, ja minä jouduinkin auttamaan Anatolia aivan vakavasti.

Sitten tuli tuo ikimuistettava sunnuntai, jolloin Hesperian puistossa oli suuri punakaartin juhla ja samalla venäläiselle sotaväelle järjestetty suuri julkinen kokous, jossa oli läsnä tuhansia sotilaita

aivan julkisesti ja luvottomasti upseerien uskaltamatta kieltää heitä kokoontumasta. En enää muista, ketkä puhuivat juhlassa, mutta venäläisistä siinä esiintyivät Leonid Andrejev sekä eräs sosialidemokraattinen duuman edustaja. Ja sitten piti sattua niin dramaattisesti, että juuri kokouksen aikana saapui tieto valtakunnan duuman hajottamisesta, ja tuntui aivan selvältä, että samalla puhkeaisi uusi vallankumous. Ihmiset olivat vallan hysteerisiä. Andrejev puhui kyöneleet silmissä ja nyrkkiä puiden. Hänen puheensa käänsi kapteeni Kock, ja jonka puheen minäkin tulkitsin...

Kokouksesta lähdimme kaikki taidekauppias Sjöbergin luokse, joka oli kaikkien vallankumouksellisten venäläisten tuki ja suoja ja jota Neuvostoliitossa myöhemminkään ei unohdettu. Siellä vasta tutustuin Anatoliin lähemmin ja lupasin tulla auttamaan häntä kapinan alettua. Hän lupasi soittaa minulle vain sanan: "Tulkaa"...

Kohta Viaporin kapinan päätyttyä tappioon, vuoden 1906 lopulla, Anatoli matkusti Suomesta. Wuolijoki kertoo edelleen, että hänen seuraavaksi illegaalisen toimintansa paikaksi tulivat Pietari ja Baltian maat. Marraskuussa 1906 Wuolijoenkin opinnot Helsingin yliopistossa keskeytyivät. Hän muistelee, että vuosien 1905—1906 suurten vaikutteiden ja poliittisten tapahtumien ja sen jälkeen kun hän oli itsekin ollut välittömästi mukana näissä tapahtumissa hänen oli mahdotonta palata jatkamaan kuivia yliopisto-opintojaan. Jaan Tönnisson kutsui häntä Tarttoon. Tönnissonilla oli omat tarkoituksensa: hän halusi edelleenkin varjella Hella ylenpalttista »vasemmistumiselta». Mutta jo joulukuussa 1906 Hella muutti Tartosta vanhempiensa luo Valgan pikkukaupunkiin jatkaakseen siellä perusteellisesti poliittista itseopiskelua. Anatoli kävi harvaksen Valgassa, ja kerran Hella kävi häntä tapaamassa Pietarissa. He olivat kirjeenvaihdossa, ja Anatoli lähetti hänelle kirjoja ja ohjasi hänen lukujaan. Wuolijoen papeissa säilyneet Hellan kirjeet Anatolille kuuluvat tähän aikaan. Lisäämme vielä, että huhtikuussa 1907 Wuolijoki palasi Helsinkiin jatkamaan yliopistolukujaan.

Kaikesta muistelmakirjallisuuden arvosta huolimatta alkuperäisellä historian asiakirjalla, vaikka se olisi vain tavallinen lappunen, postikortti tai yksityiskirje, on kuitenkin merkityksensä, korvaamaton arvonsa. Muistelmassa kaikki mikä on tapahtunut ja koettu nähdään

jo melkoisen etäältä, menneet tapahtumat ovat jo siivilöityneet ja saatettu järjestykseen harkinnan tuloksena ja myöhemmä historian kulun logiikkaa vastaavasti. Kiireessä kirjoitettu postikortti tarjoaa taas mahdollisuuden olla vaikkapa hetken tuossa menneisyydessä, nähdä niin sanoaksemme asiat silmästä silmään, vilkaista niihin ilman välikäsiä.

WUOLIOJEN KIRJEELLISESSÄ jäämistössä on tallella hänen neljä kirjettään Anatolille. Näyttää siltä, että ne eivät ole hänen kirjeittensä hahmotelmia (niin kuin monissa muissa tapauksissa), vaan alkuperäiset kirjeet, toisin sanoen että ne on välittömästi lähetetty Anatolille, tämä on ne saanut ja sitten palauttanut Hellalle uudelleen tavattaessa. Yksi kirjeistä on päivätty 2. tammikuuta 1907, muut kolme kirjettä ovat ilman päiväystä, mutta nähtävästi ne on kirjoitettu aikaisemmin. Ne ovat rakkauskirjeitä, niissä puhutaan erossaolon tuskasta ja toivotaan uusia tapaamisia. Samalla näissä yksityiselämää koskevissa kirjeissä tapaamme viitteitä siihen suuntaan, että Anatolin poissaolo, hänen matkansa eri paikkakunnille olivat sidotut vallankumoukselliseen toimintaan, puolueen antamiin tehtäviin, joita Anatoli joutui täyttämään konspiraation vaatimuksia noudattaen. Tietenkin Hella ymmärsi sen, mutta häntäkin voidaan ymmärtää, olihan hän vasta 20-vuotias kun hän kirjoitti: »Armaani! Olen taaskin sairastunut ja nähtävästi toden teolla. Vasenta puolta päätäni kivittää kauheasti. Minulla ei ole enää puoleen vuoteen ollut tällaisia hermokipuja. Nyt se on vallan kauheata. Valitin koko yön. Ja mieliala on sen mukainen.

Teki niin kipeätä kun sinä et ilmoita minne matkustat. Se on minulle pinallista. Pitäähän minun toki tietää sinusta kaikki. Ja olen valmis vihaamaan kaikkia niitä sinun joukkojasi. Armaani, kirjoita itsestäsi minulle, ole armollinen.

Armaani, tämä on niin kauheata, päässä jyskyttää ja käteni vapisevat. Ja sinä vielä matkustat pois Pietarista. Jumala ties, missä ja milloin taas uudelleen tapaan sinut...

En jaksakaan enempää. Kenties ei ole tarpeen kirjoittaa sinulle näin, mutta minä kärsin niin kovasti... Armaani, kirjoita...»

Tässä vielä ote toisesta kirjeestä: »Armaani, rakkaani, tulen hulluksi tästä tietämättömyydestä. Luulin saavani sinulta tänään vastauksen sähkösanomaan, mutta ei mitään. Sellainen kiukkuinen

kirje vastauksena minun pikkumaisiin typeryyksiini, silloin kun minä vapisen kaiken pelosta, sekä henkesi että aatteesi puolesta. Lehdet eivät enää kirjoita mitään enempää tapahtuneesta; ennen kirjettäsi en edes tiennyt, oletko enää elossakaan...»

Taikka temperamenttinen lause kolmannesta kirjeestä: »Postikorttisi oli inhottavan sydämetön, olisit edes parilla sanalla kirjoittanut mitä ympärilläsi tapahtuu, mitkä myrskyt, mitkä mainingit...»

Kuten näemme johtuu tämä ekspressiivisyys Anatolin kirjeiden liiallisesta lakonisuudesta. Wuolijoen jäämistössä on säilynyt Anatolin lähettämä postikortti, ilman lähettäjän osoitetta (mutta kortti on painettu Vilniuksessa): »Tulin juuri asemalle ja ensimmäisenä jysähti mieleeni ajatus sinusta, kallis ystävä. Ikävöin sinua, armaani, enkä saa millään mielestäni viiltävää ikävää, joka levottomana vaivaa mieltäni. Anatolisi». Kortti on lähetetty Hellan osoitteelle Helsinkiin, siinä on postileima ja päivämäärä: 11. 10. 08, ts. 11. lokakuuta 1908.

Sinä samana vuonna Anatoli nähtävästi vangittiin ja joutui karkotusvankeuteen, jos otamme huomioon, että Wuolijoen muistelmien mukaan Anatoli ehti vuoteen 1917 mennessä olla Siperiassa yhdeksän vuotta (olkoonkin ettei täyttä yhdeksää: helmikuuhun 1917).

Hellan neljästä kirjeestä Anatolille kiinnostavin on kirje, joka on päivätty 2. tammikuuta 1907. Kirjeestä käy selville, että Hella odotteli Anatolin tuloa Valgaan ja sen piti olla hänen ensimmäinen käyntinsä siellä (kirjeessä Hella selittää, miten heidän kotinsa on löydettävissä). Jälkikirjoituksessa Hella pyytää Anatolia tuomaan hänelle joitakin kirjoja, ja hänen lukemistonsa kannalta ja kiinnostuksensa luonteesta kirjeen tämä osa onkin arvokain. Esitämme tämän jälkikirjoituksen kokonaisuudessaan:

»Armaani, olisin tavattoman kiitollinen, jos sinä toisit minulle muutamia kirjoja: Plehanovin ja Leninin uudet kirjaset, uusia aikakauslehtien numeroita, puoluekirjallisuutta, jota ei täällä eikä Tartossa yleensä ole saatavissa. Ilmestyykö s-d päivälehti? Minulle tulee venäläisistä lehdistä vain Toveri, jos voit ja ehdit,

niin tilaa se (ts. toinen sosiaalidemokraattinen päivälehti.— E. K.) minulle kuu-kaudeksi.

Ja sitten, armaani, olen etsinyt Tartos-
sa kaikista kirjastoista Pisarevin, Dobro-
ljubovin ja Tšernyševskin teoksia, mutta
kaikkialla ne on käsissä ja etukäteen va-
rattu jo pitkäksi aikaa. Olisin sanomatto-
man kiitollinen, jos sinä voisit jostakin
hankkia ne minulle, vaikkapa jostakin
kirjastosta lainata, isä tulee parin viikon
kuluttua käymään Pietarissa ja toisi kaik-
ki mukanaan. Ja vielä Rešetnikovin Pod-
lipovilaiset ja Uspenskin Maan valta. Ja
sitten, armaani, tiedätkö joitain aineistoja
60-luvun vuosista, samoin slavofiileistä,
heidän lehtikirjoitteluistaan jne. Minua
kiinnostaa kauheasti 60-luku, olen hur-
maantunut Pomjalovskiin, haluan kirjoit-
taa jotain hänestä. Ja sitten tekee mieleni
jotain Garšinista. Voisin tehdä paljonkin,
jos minulla olisi mielenrauha...»

Toteamme ohimennen, että tämä kir-
jeessä mainittu nuoren Wuolijoen kiinnos-
tus venäläisiin 60-luvun kirjallijoihin,
slavofiilien ongelmiin, vallankumouksellis-
demokraattiseen ja narodnikkien kirjalli-
suuteen, siinä luvussa myös spesifiikki-
seen kysymykseen »maan vallasta», saat-
taa antaa lisää valaistusta kirjallijattaren
omintakeiseen taiteelliseen tuotantoon,
missä omistaja-talonpoikien sosiaalisen
psykologian tutkimisella on niin tärkeä
sija. Tämä Venäjän kirjallisuuden ja yhe-
teiskunnallisen ajattelun problematiikka
ei ollut Wuolijoelle ainoastaan historiaa
(mikä muuten voidaan hyvin tuntea jo hä-
nen kirjeensä kiinnostavasta sävystä). Agra-
arikysymys sai erikoisen ajankohtaisen
merkityksen jo sen tähden sellaisissa etu-
päässä pikkuporvarillisissa talonpoikais-
maissa, jollaisiksi sekä Suomi että Viro
jäivät 1900-luvun alussa, että maaseudun
poliittinen aktiivisuus kohosi yhteiskun-
nallisten vallankumousten aattona, maa-
seudun sosiaalinen ja luokkakajakautuminen
tapahtui nopeaa vauhtia. Se että Wuolijo-
ki tunsii marxilaisia tutkimuksia, Leninin
ja Plehanovin teoksia, auttoi häntä epäil-
lemättä syvällisemmin ymmärtämään agra-
arikysymystä sekä historiallisessa mie-
lessä että yhteiskunnallisen kehityksen
uudessa vaiheessa.

Jatkaa seuraavassa numerossa.

Hella Wuolijoen muistelmista ja jäämistöstä

JUURI TAHAN AIKAAN, vuosina 1907—1908, Wuolijoki aloittaa kirjallisen työnsä. Hän kirjoittaa työväenlehdistöön arvosteluja, artikkeleja sekä kertomuksia ja samalla suomentaa paljon, mm. myös venäjistä — ensin Leonid Andrejevin teoksia, myöhemmin myös Gorkia. Gorkin novelli Uskontunnustus ilmestyi Wuolijoen käännöksenä vuonna 1909. Hän oli kirjoittanut siihen esipuheen, jossa kiinnittää huomiota juuri maaseudun ongelmiin, pikkuporvarillisten väestökerosten tulosta sosialismiin, torpparien heräämisestä poliittiseen tajuntaan, niiden suhtautumisesta työväenliikkeeseen ja työväenpuolueeseen. Työväenlehti Työmies julkaisi 1908 Wuolijoen artikkelit Leonid Andrejevistä ja Leo Tolstoista. Etupäässä venäläisiä aiheita käsittelevät myös Wuolijoen kirjoittamat ensimmäiset kertomukset: Venäjän lapsia (1908), Kotitarkastus (1909) ja Huvilassa (1909). Kertomuksissaan hän kuvaa vallankumouksellisia, köyhälistölle myötämielisiä intellektuelleja ja sosiaalidemokraattisesti ajattelevia ylioppilaita.

Vuonna 1911 Wuolijoki kirjoitti näytelmän Talon lapset, joka on alun perin kirjoitettu eestin kielellä. Jo vuonna 1906 Wuolijoki osallistui Virossa julistettuun

näytelmien kirjoituskilpailuun. Kilpailun voitti silloin jo tunnettu virolainen prosaisti ja näytelmäkirjailija August Kitzberg, ja Wuolijoen näytelmä Madonna Marianna sai palkintolautakunnalta kiittävän lausunnon, jossa rinnan painavien asioiden ohella todettiin myös joitakin teknisiä heikkouksia, jotka johtuivat vielä tekijän ammatillisesta kokemattomuudesta. Tämän kilpailuun osallistuneen näytelmän muokkaamisen tuloksena ilmestyi näytelmä Talon lapset (uudelleen tehtynä näytelmässä säilyi päähenkilön Mariannan nimi). Vuonna 1912 näytelmä julkaistiin Tallinnassa ja seuraavana vuonna se esitettiin Estonia-teatterissa, mutta heti kansaesityksen jälkeen santarmit kielsivät näytelmän esityksen ja sen painos takavarikoitiin. Helmikuussa 1914 näytelmän kävi samoin Suomessa. Näytelmän dramaattinen tapahtumasarja antoi sille poliittista ajankohtaisuutta. Maalaisperheestä lähtöisin olevat nuoren sukupolven edustajat osoittautuivat jakautuneeksi kahtia, yhteiskunnallisen ja poliittisen vedenjakajan molemmin puolin. Toiset heistä näkevät yhteiskunnan kehityksen ja koko kansallisen elämän mahdolliseksi vain »talonpoikaisuuden pohjalla», heidän kauttaan puhuu yksityisomistajan vaisto, he pitävät eniten arvossa perinnöllisiä maaomaisuuksiaan ja isännän tuntoa. Toisia taas vetää ihmisten keskisen solidaarisuuden uusien periaatteisiin, uuteen moraaliin, uusille perusteille rakentuvaan yhteiskuntajärjestelmään. He tuntevat jo työväen elämää, työväenluokan taistelua ja ihanteita. Näytelmän päähenkilö Marianna on saanut tämän uuden solidaarisuuden tunteen ja hän sanoo vastaväittäjälleen: »Katsos, Peeter, sinulla on sellaisen kansankerroksen maailmankatsomuskanta, jota eivät leipähuolet tukehuta, jotka ovat tyytyväisiä tähän maailmanjärjestelmään... Peeter, tuo vuosisatoja jäänyt ikivanhoillinen talonpoikaisveri, sehän sen tekee, tuo oman maan halu olla omalla pohjalla omana isäntänä... Sinä rakastat tuota elämää, sen vanhoillisuutta, sinä rakennat kulttuurin tuolle talonpoikais-isäntävaistolle, minä taas vihaan sitä... Minä vihaan sitä, kirottua talonpoikaisverta itsessäni, kaikkia niitä perittyjä nousukasvaistoja, jotka kiihottivat minua hankkimaan sellaista, jota en tahtoisi menettää...»

Muuten, neljäkymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1953, Wuolijoki kirjoitti ensimmäisestä näytelmästäan tunnetulle suomalaiselle teatteriohjaaja E. Salmelaiselle, joka on ohjannut hänen monet näy-

telmänsä (kirjeen hahmotelma on tallella kirjailijattareen käsikirjoitusten jäämistösä): »Kuulitko että Kansanteatterista löytyi ensimmäisen näytelmäni Talon lapset käsikirjoitus. Lokakuussa tulee kuluneeksi neljäkymmentä vuotta siitä kun venäläiset santarmit kielsivät sen ensi-illan. Ainoa tapaus Suomessa. Olen lukenut sen jännittyneenä uudestaan. En ole koskaan esikoisnäytelmäni jälkeen uskaltanut olla niin realistinen. Onhan esikoisessani virheitä, mutta tulen korjaamaan ne. Kyllä kirjoilla voi olla ihmeellisiä kohtaloita! Kansanteatteri tulee esittämään sen samana päivänä jolloin se neljäkymmentä vuotta sitten kiellettiin... Se on pelottavaa totta ja kirjoitettu sydäneverelläni. Sen jälkeen olen neljäkymmentä vuotta harhailut romantiikan erämaissa...»

Tämä on tietysti vain yksityiskirje, ja sen viimeisessä lauseessa Wuolijoki väheksyy ilmeisesti myöhempää tuotantoaan, kolmekymmenluvun näytelmiä. Mutta samalla tässä lauseessa kuulostaa myös kirjailijattareen erikoinen rakkaus »vallankumouksen järkyttämää nuoruuttamme» kohtaan, siihen elämänsä varhaiskauteen, jolloin hän tuli aivan nuorena ylioppilastyttöä mukaan vallankumouksellisten toimiin, joutui tapahtumien pyörteisiin, ja jolloin hänen eteensä avautuivat niin viehättävinä henkisen kehityksen laajat näköalat. Wuolijoki on monissa yhteyksissä muistelmakirjoissaan kuvannut sitä kiinnostumista ja lämmintä suhdettaan yhteiskunnallisen ja siveellisen kypsymisensä kauteen. Hän muistelee lämmöllä kokemaansa valtavan riemun tunnetta, kun hän joutui kosketuksiin uusien aatteiden ja arvojen maailmaan, jotka täyttivät hänen elämänsä uusilla mietteillä ja uudella sisällöllä. Tämä riemu avautui hänelle määrätietoisesti osallistumisesta elämään ja sen tapahtumiin, mielihyvänä siitä, että hän tajusi maailman uudistamisen aktiivisen tarpeen. Muistellessaan niitä tunteita ja ajatuksia, joita Engelsingin Anti-Dühringin, tuon »kirjojen kirjan» lukeminen hänessä synnytti, Wuolijoki kirjoitti: »Dialektiikka... tuo vapauttava yhteiskunnan kehitysoppi... Mikä onni oli yht'äkkiä nähdä, ettei mikään toistu eikä kulje kehässä, vaan kaikki kehittyy, että maailma ja elämä menee eteenpäin. Siis on mahdollista olla mukana elämää kehittämässä, asettua auttamaan yhteiskunnan kehitystä, seuraamalla yhteiskuntakerroksia, jotka luovat tulevaisuutta.» »Historiallinen materialismi kohotti ennen kaikkea ihmisen itsetietoisuutta ja ylpeyttä, teki hänet maailman todelliseksi hallitsijaksi osoit-

taen maailmankäilyksen lait, joita ihmisen kykeni hallitsemaan ja ohjaamaan tieteen ja objektiivisen totuuden avulla, sen sijaan että metafysiikka mystillisillä Ding an sich -ideoilla ja 'ikuisilla totuuksilla' joihin järkemme ei pystynyt, teki maailmasta ikuisten kiertokulkujen sekamelskan, missä mylläkkässä ihminen painui satumain hallittavaksi, eristetyksi ja juurettomaksi olioksi.» »Paljon jäi uskon varaan, paljon jäi epätäydelliseksi ja yltiömieliseksi, mutta joka tapauksessa minä, nuori talonpojista polveutunut ylioppilas, luonnostani pikkuporvari, pääsin marxilaisen tieteellisen maailmankatsomuksen omistajaksi, eikä sitä ole mikään maailmassa kyennyt minulta viemään...»

WUOLIJOIDEN VARHAISEMMAN tuotannon kausi, joka liittyy välittömästi vuosien 1905—1907 tapahtumiin, voidaan käsittää juuri siksi kaudeksi, jolloin hänen ponnistuksensa marxilaisen maailmankatsomuksen omaksumiseksi tuottivat hänelle ensimmäisiä käytännön hedelmiä. Hän pyrki marxilaisen filosofian ja sosiologian hengessä tajuamaan silloista yhteiskuntaelämää, kirjallisuutta, omintakeisen tuotantonsa suuntausta. Esimerkiksi sen kauden teatteria koskevista kirjoituksista ja arvosteluista Wuolijoki kirjoitti myöhemmin muistelmissaan: »Käsitin tehtäväkseni ennen kaikkea esittää näytelmäkappaleen työväelle historiallisen materialismin kannalta. Muistaakseni kirjoitin etupäässä tekijästä ja hänen asemastaan kirjallisuudessa, hänen maailmankatsomuksestaan, siis oikeastaan esittelin kirjailijan tuotteen kokonaan. Minusta oli tärkeätä käsitellä jokaista kirjailijaa ja hänen tuotteitaan yhteiskunnallisena ilmiönä, kirjallisuudenhistorian osana työväen kannalta. Erikoisen mielelläni kirjoitin luonnollisesti klassillisista kappaleista yrittäen esittää itsenäisiä mielipiteitä, jotka perustuivat maailmankatsomukseeni.» Wuolijoki lisää, että tavallisesti hän innostui niin näihin kirjailijan luovaa työtä koskeviin yleiskysymyksiin ja hänen kirjallisuushistorialliseen merkitykseensä, että itse näytelmästä, sen esityksestä ja näyttelijäin työstä ei tullut sanotuksi juuri mitään. Työmies-lehden toimittaja Edward Valpas usein moitiskeli häntä siitä ja Hellan mieliharmiksi päätti ryhtyä itse kirjoittamaan teatteriarvosteluja.

Eräiden venäläisten bolševikki-vallankumouksellisten kanssa, joihin Wuolijoki tutustui Suomessa vuosina 1905—1907,

hän oli sitten pitkään ystävällisissä suhteissa, tapasi heitä käydessään Neuvostoliitossa ja oli kirjeenvaihdossa.

ERÄS NÄISTÄ MIEHISTÄ oli Nikolai Jevgenjevits Burenin, ammattimuusikko ja vallankumouksellinen, joka kuului bolševikkien Keskuskomitean yhteydessä toimivaan taisteluryhmään. Hän järjesti Gorkin kirjalliset esiintymiset Helsingissä helmikuussa 1906 ja toimi sittemmin tämän tulkkina ja sihteerinä kirjaillijan kiertomatalla Amerikassa (28. toukokuuta 1906 päivätyssä kirjeessä J. P. Peškovalle Gorki tiedotti Filadelfiasta: »Olen täällä sihteerini kanssa, hän on herttainen nuori mies. Tänään minulla on kokous Isossa oopperassa. Kokouksen jälkeen matkustamme Bostoniin. Siellä on kaksi kokousta...»). Vuonna 1933 Burenin julkaisi uusintapainoksena muistelmansa Bolševikkien maanalaisesta toiminnasta, jossa hän muistelee olojaan Suomessa. Tämän painoksen alkusanat kirjoitti Gorki. Burenin oli lähtöisin rikkaasta kauppiasperheestä, ja hänen elämäntiensä oli Gorkille esimerkki siitä, miten proletariaatille vihamielisten luokkien parhaimmat, rehellisimmät ja sosiaalisesti herkkimmät edustajat siirtyivät vallankumouksen leiriin. Gorki kirjoitti alkulauseessaan, että »joskus vielä meidän nuoret sanataiteilijamme kuvaavat tätä jakautumisprosessia porvariston keskuudessa ja heidän lastensa siirtymistä luokkansa vihollisten armeijaan. Tekisi mieli, että tätä aihetta käsittelevät kirjat tulisivat kirjoitetuksi nopeammin ja mahdollisimman hyvin. Tätä tarvitaan sen tähden, että prosessi, minkä meidän sivistyneistömme terve osa jo on elänyt ohi, alkaa kehittyä Euroopassa, ja Lännen intellektuellit voisivat ottaa yhtä ja toista opiksi meikäläisten esimerkistä, heiltä jotka ovat vaatimattomina, rehellisinä ja väsymättä palvelleet ja yhä palvelevat työväenluokan suurta asiaa... Heille, Euroopan intellektuelleille, olisi myös hyväksi kasvattaa itsessään sitä sydämen kaukonäköisyyttä, joka on auttanut näiden muistelmien kirjoittajaa antamaan parhaat voimansa ja elämänsä parhaat vuodet työväenluokan asialle.»

Wuolijoen arkistopapereissa on tallella kaksitoista Bureninin lähettämää kirjettä hänelle, niistä ensimmäinen on päiväty 1. elokuuta 1922 ja viimeisin 15. toukokuuta 1937. Kirjassaan Yliopistovuodet Helsingissä Wuolijoki mainitsee, että Burenin työskenteli Lokakuun vallankumouksen jälkeen jonkin aikaa Neuvostoliiton

kaupallisen edustuston toimitsijana Suomessa ja myöhemmin muissa Länsi-Euroopan maissa. Vastaavasti ovat Bureninin eräät kirjeet Wuolijoelle, mitkä on kirjoitettu ennen 30-luvun alkua, lähetetty sekä Helsingistä, Berliinistä, Ruotsista että loput Leningradista.

Kirjeessä joka on päiväty Berliinissä 25. maaliskuuta 1928, Burenin mainitsee muun muassa, että hänellä on valmisteilla painettaviksi muistelmat ja että Gorki on kirjoittanut niihin alkulauseen: »Vasta eilen palasin M. Gorkin luota Sorrentosta, jossa olin valitettavasti vain kolme päivää. Gorki kannatti tavattoman lämpimästi ajatustani sen muistelmakokoelmani julkaisemisesta toisena korjattuna ja täydennettynä painoksena, jonka Te tunnette, ja lupasi osallistua siihen kirjoittamalla alkulauseen.»

Katkelma Burenin muistelmista tuli Wuolijoen välityksellä julkisuuteen suomalaisessa vasemmistolaisessa aikakauslehdessä Tulenkantajissa (kirjeessä joka on päiväty 12. heinäkuuta 1934 Burenin ilmoitti saaneensa Tulenkantajien numeron, jossa katkelma on julkaistu). Wuolijoen välityksellä Burenin kävi myös neuvotteluja muistelmiensa julkaisemisesta englannin kielellä Amerikan Yhdysvalloissa. Kirjeistä käy selville, että Burenin lähetti Wuolijoelle kirjan englanninkielisen tekstin ja Gorkin alkulauseen käännöksenä ja Hella puolestaan lähetti käsi-kirjoituksen USA:han Ernestine Evansille. Evans oli Wuolijoen hyvä ystävä ja asiamies kirjallisissa ja teatteriasioissa monien vuosien ajan. Wuolijoen papereissa on tallella satoja Ernestine Evansin kirjeitä, valitettavasti kaikki ne on päiväty ilman vuosilukua sekä paljon Wuolijoen ja muiden henkilöiden kirjeitä Evansille. Muun muassa on kaksi 23. kesäkuuta ja 2. heinäkuuta 1909 päivätyä A. M. Kolontain kirjettä E. Evansille. Eräät Ernestine kirjeet Wuolijoelle on lähetetty Moskovasta, jossa Ernestine kävi kirjallisten ja teatteriasian yhteydessä (nähtävästi 30-luvulla). Evansin kirjeissä tapamme hyvin myötätuntoisia lausuntoja ja mielipiteitä Neuvostoliiton oloista, neuvostoyhteiskunnan vallankumouksellisista pyrkimyksistä. Niin ikään tapamme mainintoja heidän yhteisistä tuttavistaan Moskovassa, mm. myös Anatolista. Eräissä kirjeessään Evans kirjoittaa: »Anatolin minä tapasin vain kerran... Kuitenkin olen sitä mieltä, oikeastaan hän on sitä mieltä, että sinun pitäisi matkustaa ehkä kahdeksaksi viikoksi Lontooseen» (huomautan, että Lontoossa asui Hella Wuolijoen sisar

Salme Dutt, kommunisti ja Iso-Britannian kommunistisen puolueen tunnetun johtomiehen R. Palme-Dutt'in vaimo). Evansin kirjeissä tapaamme niin ikään tietoja tunnetuista saksalaisista kirjailijoista, jotka asuivat emigrantteina USA:ssa. Kirjeessä joka on päivätty 26. heinäkuuta (ilman vuosilukua) sanotaan: »Joku päivä sitten söimme aamiaista Fouquetin kahvilassa yhdessä sinun ihailemasi Feuchtwangerin, Anna Seghersin ja Ewa Hermannin kanssa. Feuchtwanger ei ollut lainkaan sellainen minkäläiseksi olin hänet kuvitellut,— pieni ja kuivahko ukko, puhuu hyvin englantia, mutta hän käy parhaillaan hammaslääkärissä hoitamassa hampaita, siksi hänen oli vaikea puhua. Silti hän oli tavattoman hyvällä tuulella ja tarjosi meille oivallisen aamiaisen.» Mainitsemme etukäteen, että Wuolijoen pyynnöstä Ernestine Evans teki eräitä palveluksia myös Bertolt Brechtille, joka saapui Yhdysvaltoihin vuonna 1941. Ja myöhemmin sodan jälkeen, kun Wuolijoki jo pääsi vankilasta, hän otti tämän samaisen Evansin kautta selville Brechtin osoitteen päästäkseen uudelleen kirjeenvaihtoon Brechtin kanssa.

Bureninin Wuolijoelle lähettämien kirjeiden sisältö ei rajoitu ainoastaan tiedusteluihin mitä mahdollisuuksia oli hänen mielustensa julkaisemiseksi USA:ssa (yritys ei nähtävästi johtanut tuloksiin). Burenin hankki ja kokosi aineistoja bolševikkien maanalaisesta toiminnasta, jotka olivat arvokkaita Neuvostoliiton museoille. Siinä yhteydessä Burenin kävi neuvotteluja Wuolijoen kanssa. Bureninin kirjeestä Wuolijoelle, joka on päivätty 25. maaliskuuta 1928, käy selville, että hän oli keskustellut näistä hankkeistaan myös Gorkin kanssa ollessaan hänen luonaan Sorrentossa.

»Aineistojen kerääminen museoita varten, josta keskustelimme Teidän kanssanne, kiinnosti häntä tavattomasti», Burenin kirjoittaa Wuolijoelle, »ja Gorki pyysi minua tiedottamaan hänellekin miten työme edistyy.

Viedäksemme tämän hankkeen toivotuun tulokseen, tarvitsen kokeneen kirjallisuuden tutkijan apua ja siksi päätin pyytää kokoelman laatijaa Sofia Markovna Pozneria matkustamaan Suomeen. Hän on sitäpaitsi tavattoman väsynyt toisen työnsä takia ja hän tarvitsee lepoa ja hoitoa...»

Burenin sai myös itseltään Wuolijoelta asiapapereita museoihin talletettavaksi. Kirjeessä Wuolijoelle Burenin kirjoittaa 11. huhtikuuta 1930: »Jo kauan sitten

olen valmistanut Teille kopiot niistä asiakirjoista, jotka Te lahjoititte Moskovan vallankumousmuseolle. Olen kaiken aikaa odotellut tuloanne, sillä halusin luovuttaa ne Teille, ja odottelin puhelinsoittoanne Europeiskaja-hotellista, kuten oli sovittu. Vasta äsken sain kuulla, että Te olitte jo Leningradissa, mutta ette ilmoittanut siitä minulle, joka on sangen valitettavaa, sillä kuten minulle kerrottiin, Te olitte matkalla tyttärenne kanssa, ja minä olisin voinut näyttää hänelle varmaan paljon sellaista, mitä ette Te eikä hän tullut täällä näkemään.»

Näistä museoita varten hankittavista asiakirjoista Burenin kirjoittaa niin ikään kirjeessä, joka on päivätty 15. toukokuuta 1937: »Suokaa anteeksi levottomuuteni, mutta minä en haluaisi kadottaa kontaktia Teihin, semmitenkin kun minulla on suunnitelmassa kirjoittaa Suomessa vuosina 1905—1906 toimineesta Sotilasjärjestöstä, jonka toimintaan Te otitte osaa. Ja muistan ne otteet, joita Te minulle luitte Anatolin kirjeistä. Pyydän Teitä ehdottomasti säilyttämään ne, sillä mahdollista on että syksyllä V. I. Leninin sekä A. M. Gorkin museot lähettävät minut Suomeen kokoamaan aineistoja, ja olisi erittäin arvokasta saada Anatolin kirjeet Vallankumousmuseota varten.»

Bureninin kirjeissä Wuolijoelle on myös yksityiskohtia, jotka käsittelevät kirjallisuuden tapahtumia Neuvostoliitossa, tai valottavat Neuvosto-Karjalan kulttuurielämää. Kirjeessään 3. syyskuuta 1934 Burenin kirjoittaa neuvostokirjailijain ensimmäisestä edustajakokouksesta, jossa pääalustuksen teki Gorki: »Nähtävästi Te seuraatte meidän kirjailijoittemme edustajakokousta. Valtava vaikutelma! Se on historian ensimmäinen tällainen edustajakokous, ja se kiinnostaa niin suuresti ihmisiä, ettei riitä lehtiä, ne menevät kuin kuumille kiville.»

Vielä ote samasta kirjeestä: »Haluaisin vielä tiedustella Teiltä Teidän tuotteitanne suomen kielellä teatteria varten. Joudun tapaamaan Karjalasta tulevia tovereita, ja mikäli tiedän, on heillä siellä käynnissä suuret rakennustyöt, jotka jo antavat hedelmiä. Kulttuuri kasvaa, heillä on näkyviä saavutuksia jo myös taiteen alalla. Kohdakkoin valmistuu Petroskoissa suuri Kansantalo, jossa on hyvä näyttämö ja sali katsojia varten. Nyt herää kysymys reperiotaarista. Ajattelin Teidän näytelmiänne. Ettekö voisi lähettää niitä minulle suomenkielisinä, minä näyttäisin niitä täällä tovereille Leningradissa, mahdollisesti ne otetaan esitettäväksi.»

KIRJOITELMAMME tässä osassa on paikallaan esittää otteita Wuolijoen muistelmakirjasta, jossa hän kertoo niin värikkäästi itse Bureninista, joka oli »yksi maailman hienoimpia ihmisiä ja uhrautuvaisimpia ja avuliaimpia olentoja» joita hän, Wuolijoki, oli koskaan elämässään tavannut. »Hänen ja hänen perheensä koko elämä keskittyi Venäjän vallankumouksen edesauttamiseen ja uskoon Leninin ja bolševikkien voittoon siitä huolimatta, että kumous riisti häneltä koko hänen ja hänen perheensä suuren omaisuuden... Burenin kuului vanhan venäläisen sivistyneistön parhaimmiston ja oli kuten Gorkikin niitä, jotka vallankumouksen aikana pyrkivät kaikkiin voimin vaalimaan maansa henkistä elämää ja auttamaan sen edustajia. Samalla Burenin kuului niihin uuden Venäjän ihmisiin, jotka eivät koskaan unohtaneet sitä osaa, mitä Suomi näytteli Venäjän vallankumouksen edesauttajana urhoollisesti taistelllessaan tsaarinvaltaa vastaan. Hän on aina suurella myötätunnolla seurannut Suomen vaiheita ja surrut Neuvostoliiton ja Suomen välisen huononemista valittaen Suomen vihamielistä suhtautumista uuteen Venäjään... jälkeen vuoden 1918.»

Wuolijoki kertoo niin ikään viimeisestä käynnistään Bureninin luona Leningradissa vuonna 1931. »Soitin hotellistani ja minut pyydettiin päivälliselle. Kuten mainitsin, hän asui entisessä jättiläistalossaan, mutta ei entisessä palatsikerroksessa — sisäänkäynti oli pihan puolelta ja vaikeasti löydettävissä. Mutta tuossa huoneen ja keittiön asunnossa he asuivat yhtä aurinkoisina ja onnellisina, täynnä optimismia Neuvostoliiton suhteen. Verhoilla oli eristetty eri nurkkaukset itse Bureninille ja hänen sisarelleen Veeralle, ja keskellä huonetta oli heidän ruokasalinsa ja vastaanottohuoneensa... Päivällinen oli yhtä erinomainen kuin ennenkin Veerouvan ja heidän uskollisen vanhan palvelijattarensa valmistamaa: borštšia ja vatuškeja ja šašlikia. Ruokaa oli vaikeasti saatavissa, mutta heillä oli ystäviä maalla, ja tiedemiesten ja taitelijain »pajok» (annos) nähtävästi auttoi... Seuraa ja elämää heidän ympärillään oli paljon. Vanhat ystävät, jotka olivat samanlaisessa työssä kuin hekin, kokoontuivat heidän ympärilleen kuin aina ennenkin. Kesät he olivat tottuneet viettämään kylpylöissä, mutta sekini heille järjestettiin. Burenin säteili puheun minulle kaikesta uudesta ja olisi tahtonut minua jäämään muutamaksi päiväksi, jotta he olisivat saaneet viedä minut mukaan taitelija- ja tiede-

miespiireihin, mutta minä olin siihen aikaan vielä sidottu liike-elämäni ja oli kiire kotiin. Ennen junalle lähtöä he kuitenkin veivät minut vielä katsomaan lastenteatteria, josta muodostui minulle unohtumaton elämys.

Entiseen Aateliston taloon oli sijoitettu teatteri, johon mahtui noin 2000 lasta. Jo aikoja ennen alkua nuo lapset alkoivat kokoontua. He olivat hyvin puettuja ja hyvin ruokittuja ja oman kurinpitonsa alaisia, sillä koko teatterissa ei ollut muita täysikäisiä ihmisiä kuin Burenin ja minä sekä teatterin johtaja ja hänen apulaisensa. Voi kuvitella sitä iloista ääntä ja elämää, kun 2000 lasta on jännittyneessä odotuksessa ennen näytännön alkua. Mutta gongin soitua vallitsi salissa syvä hiljaisuus ja kuri. Esiintyjät olivat Pietarin parhaita näyttelijöitä, ja kappale oli muistaakseni Juhnevitšin näytelmä juutalaispogromeista, jossa 15-vuotias poika näyttelee pääosaa. Näyttämö oli melkein ilman kulisseeja, johtaja piti ennen kappaletta lyhyen esitelmän, jota 2000 lasta kuunteli hiljessä hiljaa, ja sitten alkoi näytelmä... mutta minä katselin noita lapsia ja Bureninia, joka oli onnellinen. Se oli siihen aikaan, kun meillä kerrottiin kauhutarinoita bolševikkien kouluista ja neuvostolasten kurjuudesta...»

Elämässä käy toisinaan niin, että ihmiset joutuvat katkerasti katumaan nuoruudessa tekemiään virheitä, ja se tuottaa heille kärsimyksiä.

Hella Wuolijoen ja hänen venäläisten ystäviensä kohdalla oli toisin. Vallankumouksen kajastus valotti heidän nuoruutensa, riemumielin he näkivät tuon valon ja olivat koko ikänsä sille kiitollisia.

VUONNA 1922 Hella Wuolijoki tapasi ensi kerran Gorkin. Se tapahtui Berliinissä ja siihen liittyy Gorkin vaimon Maria Feodorovna Andrejevan kirje, jonka tämä lähetti Wuolijoelle.

Wuolijoki kertoo muistelmakirjassaan Yliopistovuodet Helsingissä: »Minut oli kutsuttu teelle rouva Gorkin luokse, jonka olin muutama kuukausi aikaisemmin tavannut Tukholmassa. Hän oli ihana ihminen, Venäjän suuria naisia, joka työskenteli Berliinissä maansa puolesta Neuvostoliiton lähetystössä ollen lähetystön varaemäntänä. Juuri kun olin saapunut hänen huoneeseensa, soitettiin lähetystöstä ja pyydettiin häntä tulemaan sinne vähäksi aikaa hyvin tärkeässä asiassa. Hän pyysi minua odottamaan huoneessaan suklaarasian ja lehtien parissa, koska Gorkikaan ei ollut vielä kotona. Olin jo istunut siellä

jonkin aikaa, kun yhtäkkiä ovi lensi auki ja pitkä, kookas mies syöksyi huoneeseen suoraa päätä ikkunaan, jonka avasi huutaen: »Siellä hän on!»

Gorki oli juuri sen näköinen kuin hänen kuvansa, eikä ollut ihmeellistä, että ihmiset kadulla tunsivat hänet ja kääntyivät häntä katselemaan.

Minäkin syöksyin ikkunaan, sillä vastapäätä, muutaman kymmenen metrin päässä olevan talon katon harjalla, juuri ikkunamme kohdalla, käveli mies hoippuen ja huutaen, ja talon ullakon ikkuna-aukoista ojentelivat poliisit ja ihmiset kaukulojaan hakien häntä. Mies oli väliin vatsallaan, väliin pystyssä juuri katon harjalla, ja talo oli 7—8-kerroksinen ja katto kovin jyrkkä.

Kaikesta päättäen mies oli mielipuoli, mutta hän huusi meille Berliinin murteella jotain, jota minäkään en ymmärtänyt. Näky oli tosiaankin aivan kammottava. Pihalta kuului väkijoukon hirveä huuto, ja poliisit kiljuivat palokuntaa riippuen ullakon ikkunoista. En tahtonut katsoa, mutta en voinut olla katsomattakaan ja koetin tukahduttaa omia huutojani. Gorki kävi käteeni kiinni, ja siinä me seisomme kuin pelästyneet lapset ja värisimme kumpikin, koska emme voineet auttaa.

— Nyt, nyt hän putoaa, ei, hän sai sittenkin kiinni savupiipusta... Nyt on loppu... Ja taas näkyi miehen pää katon toisella puolen.

Me olimme kuin käärmeen lumoamat. Mutta juuri kun mies liukui katolta ja minä peitin huutaen silmäni sai palosotilas harjan toiselta puolen miehen kädestä kiinni, ja alkoi kamppailu, jota en enää voinut katsoa. Peitin pääni ja huusin sohvan nurkassa, kunnes Gorki istuutui viereeni ja selitti, että kaikki oli ohi. Palosotilaat raastoivat miehen jostakin ullakon ikkunasta sisään.

En tiedä, kuinka kauan tätä kaikkea oli kestänyt, ennen kuin me heräsimme taas todellisuuteen, ja Gorki kysyi varjostaen silmiään:

— Kuka pahus te olette?

Hän pääsi siitä sitten vähitellen selville, sillä Maria Fedorovna oli jo minusta ker-tonut. Ja Gorki sulj ja pyysi minua kertomaan Suomesta ja Gallenista ja Kajanuksesta ja Antti Favénista ja Sailosta ja hänelle rakkaasta Helsingin kaupungista ja Suomen kansasta. Hän ei kaikesta huolimatta jaksanut käsittää, mikä oli vieroittanut hänen suomalaiset ystävänsä hänestä siinä määrin, ettei hänen sallittu matkustaa Suomen kautta.*

Maria Fedorovna viipyi kauan, ja koko

pitkän illan me istuimme siinä puhuen menneitä ja tulevia.

Minä olin Berliinissä Krasinia tapaa-massa ja viivyin siellä useita viikkoja. Olin Gorkin luona suurilla päivällisillä yhdessä Litvinovin, Tšitšerinin ja Krasinien kanssa, kun he palasivat Genovan konferenssista, enkä koskaan voi unohtaa niitä Gorkin juttuja, joita hän kertoi meille Venäjän kansan suulla noilla päivällisillä... Hän oli vuoroin kulkuri ja pyhiinvaeltaja, vuoroin bolševikkisoturi, tsaarin gorodovoi tahi kannuksia kilistelevä upseeri.» Wuolijoki lisää, että hän oli tavannut elämässään monia oivallisia kertojia, mutta ettei kukaan heistä vetänyt vertoja Gorkille. Gorkin suulliset kertomukset olivat tehneet Wuolijokeen jopa syvemmän vaikutuksen kuin se mitä hän oli omien sanojensa mukaan Gorkin tekstejä lukenut. »Minä uskalsin kerran kysyä häneltä, miksi hän ei kirjoittanut niin kuin kertoi. Se oli tosiaankin suuri hävyttömyys ja röyhkeys puolestani, ja pelkäsin hirveästi heti kun olin kysymyksen laukaissut. Oikeastaan tein sen melkein vain ääneen ajatellen. Hän vastasi hymhätän:

— Kai se on 'respektiä' valkoisen paperin edessä...»

Gorki kirjoitti siihen aikaan muistelmateostaan Elämäni yliopistot ja nähtävästi hän oli kertonut suullisesti eri tapahtumia, jotka on kuvattu tässä teoksessa. Samasta teoksesta kaiketi M. F. Andrejeva mainitsee 16. syyskuuta 1922 päivätysssä kirjjeessään Wuolijoele.

Kirjeen alku koskettelee talousasioita, joista Wuolijoki oli ilmeisesti käynyt keskusteluja Neuvostoliiton edustajain kanssa. Tämän jälkeen Maria Fedorovna puhuttelee Wuolijokea hyvän tuttavan sävyyn: »Mitä teille kuuluu, ystäväiseni? Ja mitä kuuluu Teidän tyttärelle? Oletteko kumpikin levänneet? Minä puolestani jouduin viettämään koko kesän Berliinissä, matkustin vain 2—3 päiväksi Aleksel Maksimovitšin luo Heringsdorfiin, hän on yhä vieläkin siellä kaikesta huolimatta, sillä hän lopettelee kirjaansa, jonka alkujaksoja Te jo kuulitte.

Hän suunnittelee matkustamista jonnekin etelään, mieli tekisi tropiikkiin, mutta se valuutta! Sen vaikea saanti tekee esteitä kaikille elämisen mahdollisuuksille, niin että toiveet jäävät suurimmalta osalta täyttämättä.

* Vuonna 1920 Suomen viranomaiset kielisivät Gorkilta luvan matkustaa Suomen kautta.

Tekisi kovasti mieli tavata Teitä. Olen harvoin tavannut elämässä Teidän lajin ja kaliberin naisia, ja pidän tavattomasti arvossa tapaamista kanssanne.

Tokihan kirjoitatte minulle itsestänne — sovitaanko niin?..»

KIRJEISSÄÄN ja muistelmissaan Wuolijoki palaa yhä uudestaan hänelle kipeään kysymykseen: kuinka hän sai sopimaan toisiinsa henkisen elämänsä, myötätuntonsa sorrettuja kohtaan, kiintymyksensä sosialismin mutta myös siihen asemaan mikä hänellä oli menestyvänä työnantajana ja kapitalistina? Vaikka Wuolijoki ei pitänytään itseään henkilöinä, jolla on johdonmukainen marxilainen maailmankatsomus, ja vaikka hän toisinaan puhui kriittisesti marxilaisuudesta, tämä epäjohdonmukaisuus kuitenkin huoletti häntä itseään. Hän väitti vastaan, kun häntä sanottiin kommunistiksi, ja samaan aikaan hän kuitenkin tunsii myötätuntoa kommunisteja kohtaan ja oli hyvissä väleissä kommunistien kanssa.

Jossain määrin tätä maailmankatsomuksellista ongelmaa sellaisena kuin se Wuolijoen eteen asettui 30-luvulla valottaa Lion Feuchtwangerille tarkoitettujen kirjeiden hahmotelma. Se on keskeneräinen ja ilman päiväystä, mutta välillisesti sen kirjoittamisen aika voidaan täsmentää. Kirjeessä mainitaan ensinnäkin, että vuoden 1918 kansalaissodasta Suomessa oli silloin kulunut 14 vuotta, ja toiseksi että »muutama viikko» ennen kirjeen kirjoittamista Suomessa tapahtui »suomalaisen natsien» kapina, jolla nähtävästi tarkoitetaan niin sanottua Mäntsälän kapinaa, jonka tapahtumat kuuluvat helmikuun lopulle 1932.

Wuolijoki on kirjoittanut kirjeensä sen voimakkaan vaikutelman vallassa, minkä hän oli saanut juuri lukemastaan Feuchtwangerin romaanista *Menestys*, jossa Feuchtwanger tarkasteli natsilaisen liikkeen voimistuvaa vaikutusta Saksan yhteiskunnalliseen ja poliittiseen, juridiseen ja kulttuurielämään (romaanin oli ilmestynyt vuonna 1929). Feuchtwanger kuvasi romaanissaan, miten Saksan porvaristo vallankumousta peläten luopui kauhun vallassa porvarillis-demokraattisista vapauksista, teki tietä terrorille ja väkivallalle, salli fasistien lakaista tieltä jopa alkeelliset käsitykset laillisuudesta ja kansalaisoikeuksista. Huolimatta puolustusasianajajansa kaikista yrityksistä ja Johanna Kreinin uhrautuvasta rohkeudesta romaanin päähenkilö syytön Martin Krüger menehtyy kuitenkin vankilassa. Romaanissa ku-

vataan niin ikään Münchenin kapina 1923, joka oli fasistien ensimmäinen julkinen esinmarssi Saksassa. Mutta juuri Krügerin kohtalo muodostuu Johannalle huutavan vääryyden symboliksi yhteiskunnassa, lähestyvän synkeyden symboliksi. Paljastuspuheessaan Johanna sanoo: »Minä näin vääryyden tapahtuvan. Minä näin sen, ja siitä hetkestä saakka minulle tuli kaikki vastenmieliseksi, sekä syöminen että uni ja minun työni, ja maa jossa asun ja olen aina asunut. Näkemäni vääryys ei kuollut sen ihmisen mukana, se on yhä olemassa, se on kaikkialla ympärilläni, ja minä tunnen sen paremmin kuin minkään muun vääryyden maailmassa.»

WUOLIJOKI ei ollut unohtanut sitä valkoista terroria joka raivosi Suomessa vuoden 1918 vallankumouksen tappion jälkeen, ja hän ymmärsi myös sen vaaran mikä Lapuan liikkeen muodossa uhkasi. Feuchtwangerin romaanin kuohutti syvästi häntä, hän koki sen aivan kuin omakohtaisesti elettyinä. Feuchtwanger sai liikkeelle hänen tunteensa ja ajatuksensa. »Jo neljätoista vuotta kannan rinnassani avointa haavaa maani vuoden 1918 tapahtumista. Kansalaissodan päättymisestä saakka kirjoitan sydämessäni 'Vääryyden historiaa Suomeksi nimitetyssä maassa' ja kaikki se mitä olen miettinyt on usein miltei tukehduttanut minut (tämän 'Historian' vuodattaminen paperille ei vielä-kään ole vaaratonta); mutta nyt minulla on sellainen tunne että Te olette kirjallanne antanut minulle mahdollisuuden huutaa ulos tuskani, syöksyä ulos itsestäni kaikesta kirkuvana huutona Johanna Kreinin tapaan», Wuolijoki kirjoitti.

Wuolijoen tunne kieltäytyi hyväksymästä minkäänlaisia rauhallisen rationaalisen selityksiä tapahtuneesta. Emootiot joutuivat ristiriitaan loogisen ajattelun kanssa, sellaisen logiikan kanssa että tapahtumat ovat muka »lainmukaisia»; tällainen käsitys Wuolijoen mielestä sulki pois polttavan myötätunnon tapahtumien uhreja kohtaan. Wuolijoki ei halunnut missään tapauksessa tyytyä sellaiseen, ei, hän kirjoitti, »minua raivostuttaa niin kauan kuin tulistettu rauta polttaa rinnassani».

Tietysti taiteilijalle on äärettömän tärkeätä aina emotionaalinen suhtautuminen tapahtumiin, ja siinä Wuolijoki on oikeassa. Kaikessa muussa hänen marxilaisuuteen kohdistama »emotionaalinen arvostelunsa» osui harhaan, siinä suhteessa hän tietysti mielessä lähenei itsensä Feuchtwangerin kantaa, joka tuotannossaan, myös *Menestys*-romaanissaan viljelee toisinaan

ajatusta, että vallankumouksellinen luokka-ajattelu ja humanistisuus eroavat toisistaan, etteivät ne käy täysin yhteen.

Kirjeessään Feuchtwangerille Wuolijoki kertoo, että vuoden 1918 tapahtumien jälkeen hän oli joutunut näkemään Suomen vankiloissa ja vankileireillä »tuhansia Martin Krügereitä». Palautamme tämän ohella mieleen, että Hellan mies ja hänen lapsensa isä Sulo Wuolijoki oli yhtenä vangittujen joukossa, ja vaikkakin perhe-suhteet olivat rikkoutuneet jo ennen sitä, niin läheisen henkilön vangitseminen koski häneen kipeästi. Edvard Gyllingille osoitetun kirjeen hahmotelmassa (kirje on päiväämätön, mutta on nähtävästi kirjoitettu 1920-luvulla) Hella kirjoitti: »Sulo lähettää teille kaikille terveisiä — mutta erittäin luonnollisesti Teille itsellenne — kävin häntä tapaamassa viime viikolla ja kerroin että kirjoitan Teille. Arvaatte kai sitä tuskaa kun ei pääse edes kuulemaan suunnitelmiani. Hän voi verrattain hyvin — tukka valkoinen, mutta mieli punainen...» Ja edelleen Hella Wuolijoki mainitsee Sulon vangitsemisesta erään dramaattisen yksityiskohdan, joka koskee heidän seitsenvuotiaan tyttärensä tahaton-ta »syyllisyyttä». Kirjeessä sanotaan: »...Se oli hänen tyttärensä, joka Sulon kiinni toimitti: Sulo tiesi nimittäin että hänet tullaan vangitsemaan ja suunnitteli pakoa; silloin sanoi Wappuli hänelle: Isä, älä mene mihinkään, ota ne ylpeästi vastaan, kun ne tulevat! Se vastaanotto alkaa kestää liian kauan ja Wappu-lapsi katuu kipeästi sanojaan.»

Kirjeessä Feuchtwangerille Hella Wuolijoki kertoi tuhansien vangittujen kärsimyksistä. »Minulle tulee miltei kaikista leireistä avun huutoja likaisille paperilapuille ja tuohen paloille kirjoitettujen lapusten muodossa, joita laupeimmat vartiosotilaat minulle tuovat taskuissaan. Eräältä leiriltä minulle kirjoitettiin kesäkuussa (vuonna 1918): noin seitsemänsataa vankia seisoi leipäjonossa ja kolmisenkymmentä heistä lysähti ja kuoli ehtimättä saada leipäänostaan, kuten vanki kirjoitti, 'he lyyhistyivät maahan ahmien suu auki ilmaa ja sammuen kuin kalpeat kynttilät'. Ja uskokaa, että kun saat joka päivä tällaisia kirjeitä, niin itselläsi ei pala enää mene kurkusta alas ja alkaa väkisin oksettaa kun näet katetun juhlapöydän.» Wuolijoki kirjoitti, että huomattavan osan omaisuudestaan, jonka hän oli hankkinut liiketoimilla ensimmäisen maailmansodan vuosina, hän käytti nälkää näkevien vankien auttamiseen lähettämällä salaa ruokaa leireille. Ja samalla hän ky-

ysi itseltään: suuttumus, missä silloin oli hänen julkihuudettu avoin suuttumuksensa; eikö silloin olisi kuitenkin pitänyt huutaa ääneen, kaikkien kuultavaksi?

SITÄ ETTÄ vuoden 1918 tragedia syvästi kuohutti Wuolijokea todistavat muutkin hänen arkistossaan olevat asiakirjat, muun muassa saksalaisen kommunistin Max Hodannin kirjeet Wuolijoele, ne on kirjoitettu vuosina 1932—1933. Kirjeistä käy selville, että Max Hodann vieraili kesällä 1932 Wuolijoen luona Marlebäckissä, kävi hänen kanssaan pitkiä keskusteluja, tunsii Hellan kirjallisia suunnitelmia, oli lukenut joitakin tämän teoksia jo käsikirjoituksina ja esittänyt mielipiteensä niistä. Yhdessä kirjeessä hän mainitsee olleensa marraskuussa 1932 Moskovassa ja läsnä Lokakuun vallankumouksen viidennentoista vuosipäivän juhlatilaisuuksissa. Max Hodann oli ammatiltaan lääkäri, psykiatri, mutta häntä kiinnostivat niin ikään yhteiskuntahistorialliset ongelmat ja hän kirjoitti tutkimuksia kansallisuuskysymyksestä. Siinä yhteydessä häntä kiinnosti kansallisuuskysymys Virossa, Suomessa ja Neuvosto-Karjalassa (kirjeessä, joka on päivätty 22. elokuuta 1932 ja lähetetty Tallinnasta hän pyysi Wuolijokea myötävaikuttamaan saadakseen Petroskoissa julkaistuja Karjalan aineistoja). Samassa kirjeessä Max Hodann mainitsee Wuolijoen näytelmästä, joka koskee virolaista XIX vuosisadan runoilijaa Lyydia Koidulaa. Koidula eli Viron kansan kansallisen herätyksen kaudella, jolloin kansallisuusliike Virossa oli syvästi edistyksestä, mikä heijastui myös Wuolijoen näytelmässä. Mutta Max Hodannin mielessä heräsi kysymys: eivätkö nykyaikaiset porvarilliset nationalistit saattaneet väärin tulkita tätä Wuolijoen näytelmää? »Sallikaa minun lausua muutama arvosteleva sana», Max Hodann kirjoitti. »Olemme keskustelleet kansanne siitä, että nationalismin funktio Baltianmaissa on täysin muuttunut. Ja tällä perusteella minua epäilyttää suuresti, kannattaako sellaisen henkilön jolla on Teidän vakaumuksenne, ruokkia tämän päivän nationalistiteja? Tunnustan täysin ja kokonaisuudessaan kansallisen heräämisen kauden historiallisesti lainmukaiseksi, ja kirjassani slaavilaisten kansojen kehityksestä, kuten voitte vakuuttua, minä suhtaudun riittävän kunnioittavasti puolalaisten ja tšekkien historian vastaavaan kauteen. Mutta kannattaako meidän periaatetta 'taidetta taiteen vuoksi' noudattaessamme alistua alttiiksi vaaralle ja tar-

jota pikkuporvarillisille chauvinisteille aihetta väaristellen tulkita teoksiamme?»

Kirjeessään Max Hodann samalla tiedusteli Wuolijoelta: »Saammeko me keran Teiltä 'Suomen vastavallankumouksen historian'? Me tarvitsemme sitä. Ja olen vakuuttunut, että juuri Te olette se henkilö, joka sellaisen pystyy kirjoittamaan.» Wuolijoki oli nähtävästi vastannut Hodannille jotenkin toiveikkaasti, koska tämä 26. tammikuuta 1933 päivätyssä kirjeessään kirjoittaa: »Olen tavattomasti ilahtunut siitä, että Teillä on aikomus ryhtyä kirjoittamaan Suomen luokkasodan historiaa. Henkilöllä joka on aktiivisesti ollut mukana niin monissa aikamme poliittisissa tapahtumissa, ei ole oikeutta salata tätä kokemusta taistelevalta maailmalta, erityisesti kun hän kykenee erottamaan olennaiset asiat koetusta ja muotoilla ne kirjalliseen asuun. Kuka sen voisi paremmin tehdä kuin Te?»

Sellaista teosta ajatellessa heräsi luonnollisesti kysymys, miten se voitaisiin saattaa julkisuuteen. Hodannin kirjeestä käy selville, että hänellä oli tarkoitus tarjota Suomen tapahtumien opetukset kansainvälisen huomion kohteeksi ja julkaista suunniteltu teos Suomen ulkopuolella, mahdollisesti Saksassa. Mutta tämä hanke raukesi kohta kun Saksassa tulivat fasisit valtaan, ja seuraavan kirjeensä, joka on päivätty 28. marraskuuta 1933, Max Hodann joutui jo kirjoittamaan Sveitsistä, jonne hän oli matkustanut heti onnistuttuaan tempautumaan Saksan poliisin kynsistä (kirjeessä hän kiitti sitä sattumaa, että hänet pidätti tavallinen poliisilaitos eikä fasinainen SA).

Vuoden 1918 tapahtumien kuvaaminen objektiivisessa valossa kävi erikoisen ajankohtaiseksi sen johdosta, että fasisminen liike voimistui Suomessakin. Edistysmielisimmät suomalaiset intelligentit ymmärsivät lähestyvän vaaran ja etsivät keinoja toimintaan fasismia vastaan.

Toisen suomalaisen naiskirjailijan Katri Valan jäämistössä (niitä säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa Helsingissä) minä löysin hyvin merkittävän asiakirjan — kopion Hiilet-nimisen kirjailijayhdistyksen ohjelmasta. Ohjelman tekstissä sanotaan sen olleen hyväksytty yhdistyksen yleisessä kokouksessa joulukuussa 1931. Virallisesti yhdistys lienee rekisteröity nähtävästi aivan vuoden 1931 alussa, koska oikeistolainen lehti Ajan suunta jo numerossaan 27. tammikuuta samana vuonna julkaisi ilmiantavan artikkelin joka oli otsikoitu: »Naamioitu, kansainvälis-bolševistisiä oppeja ihannoil-

va yhdistys. Rekisteröity yhdistys Hiilet harrastaa epäisänmaallisia aatteita.» Samassa Katri Valan jäämistössä on asiakirjoja, jotka todistavat että Hiilet-yhdistyksen johdosta syntyi oikeusprosessi ja yhdistys jäikin nähtävästi lyhytikäiseksi.

Vaikuttaa siltä, että Hiilet oli yrittäjä perustaa jokin vasemmistoradikaalisempi kirjallisuus- ja kulttuurijärjestö kuin kohta sen jälkeen uusittu yhdistys Tulenkantajat (uusittu 1932). Joka tapauksessa Hiilten ohjelma viehätti sillä, että se sisälisi selkeän analyysin silloisesta yhteiskunnallis-poliittisesta tilanteesta ja hahmotti selvät ideologiset tehtävät. Ohjelmassa tähdennettiin, että fasismin vaaran uhatesa oli tavattoman tärkeätä selittää Suomen kansalle mikä merkitys alkaneilla tapahtumilla oli sekä Suomen että kansainvälisellä areenalla. Koko kapitalistista maailmaa järkyttäneen taluskriisin tuloksena porvarillisen demokratian kriisi kärjistyi, taantumusporvaristo näki ulospääsynä fasismin, mutta fasismi merkitsi sotaa, ja Suomelle »ainoa sota mihin Suomi voi joutua on sota Neuvostoliittoa vastaan», kuten ohjelmassa sanottiin. Neuvostovastaisuuden asemesta suomalaiset tarvitsivat laajaa ja objektiivista tutustumista Neuvostomaan elämään, sosialistisen rakennustyön kokemuksen ja sosialistisen demokratian periaatteiden tuntemusta, sillä oikea ulospääsy porvarillisen demokratian kriisistä on sosialistinen demokratia, kuten ohjelmassa tähdennettiin. Ohjelmassa korostettiin, että silloin Suomen työväenliikkeelle vaikeina vuosina oli äärimmäisen tärkeätä tutkia ja valaista vallankumouksellisia perinteitä ja luokkataistelun kokemusta. »On esitettävä totuus vuosien 1917—18 tapahtumista, hälvennettävä varattomien viljelijöiden ja pienyrittäjien näitten tapausten väaristeleimisestä aiheutuneet ennakkoluulot ja on rakennettava uudelleen ne lukemattomat tiehyet, joita myöten poliittisesti lukutaitoisten työläisten kokemus tukee sivistyneistön, varattomien viljelijöiden ja pienyrittäjien haparoiava ajattelutapaa.» Oli osoitettava poliittista valppautta, pyrittävä seuraamaan fasismin pienimpiäkin esiintymismuotoja kaikkialla Suomessa, tutki-maan niitten merkitystä ja paljastamaan ne; yritettävä ehkäistä Suomen ja Neuvostoliiton välinen sota, paljastettava jokaisessa Suomen kolkassa sotakiihottajien yritykset, esitettävä totuus heidän väitteitensä sisällöstä ja tehtävä nämä tiedot tunnetuiksi».

Hiilet-yhdistyksen ohjelma osoittaa, että se oli aatteellisessa mielessä vuonna 1936

syntyneen yhdistys Kiilan edeltäjä. Kiila pyrki toimimaan vallankumouksellisten perinteiden lujittamiseksi ja kehittämiseksi Suomen työväenliikkeessä.

Wuolijoki ei tosin kirjoittanut yhtenäistä kirjaa vuoden 1918 tapahtumista Suomessa, mutta tämän tästä hän kosketteli näitä tapahtumia näytelmissään, muistelmissaan ja romaanissaan Työmiehen perhe. Mainittakoon muuten että nimetty romaani, jota Wuolijoki tarjosi kustantajille vuonna 1950, hylättiin vielä silloinkin. Se näytti heistä liian »tendenssimäiseltä», jossa kerrottiin vain »punaisista» ja kuvattiin heidät myönteisessä valossa, kun taas porvarillisen leirin edustajat kuvattiin »mustiksi pahantekijöiksi». Kuvaavaa niin ikään on se, että vuoden 1918 tapahtumista kertova luku alkaa romaanissa sanoilla:

»Yhdet sanovat vapaussota.

Toiset luokkasota.

Kolmannet veljessota — sisällissota.

Mutta niihin viimeisiin katsottiin karssaasti niin ensimmäiseltä kuin toiseltakin taholta, etupäässä ensimmäisten taholta. Että muka oltaisiin veljiä, ei koskaan! Eihän tuollaisia voitu pitää veljinä, jotka eivät enää palvelleet isäntiä uskollisesti, vaan himoitsivat valtaa ja sanoivat: Maa on meidän ja olla täytyy vuosisatoja kestäneen nöyryyden jälkeen. Mikä röyhkeys, mikä petomaisuus, sanoivat ne, joitten hallussa maa ja tehtaat olivat olleet!

Ja ne, joille sota oli luokkasotaa, sanoivat, että mitäs veljiä nuo maan ja tehtaitten omistajat muka olisivat, ne jotka eivät suoneet työväelle sen elin- ja ihmis-oikeuksia, ei edes sellaisia yhteiskunnallisia uudistuksia, joita muualla maailmassa oli — muka veljiä!

Ja rintamien välissä itkivät jotkut uskavaiset, jotka yrittivät pitää kiinni ihmisten veljeydestä ja lopuksi kumminkin kallistuivat voittajien puoleen.»

KOLMEKYMMENLUKU oli Wuolijolle tiiviin kirjallisen työn aikaa. Aikajaksolla 1931—1939 hän kirjoitti kymmenen näytelmää, ja kaikki ne esitettiin teattereissa, eräät myös filmattiin. Kolme näytelmää käsittelee eestiläisiä ai-

heita: Ministeri ja kommunisti (1931), Koidula (1932) sekä Palava maa (1933). Seitsemän näytelmää käsittelee suomalaisia aiheita: Laki ja järjestys (1933), Niskavuoren naiset (1933, Neuvostoliiton teattereissa sitä esitettiin nimellä Kivinen pesä), Hulda Juurakko (1937), Justiina (1937), Vihreä kulta (1938), Niskavuoren leipä (1938) ja Vastamyrkky (1939).

Wuolijoen näytelmien ongelmat ja niiden esitys suomalaisissa ja ulkomaiden teattereissa olisi luku erikseen, eikä tässä ole mahdollisuutta puuttua siihen seikka-peräisemmin. Mainitsemme vain, että näytelmät aiheuttivat kohua, josta ei puuttunut sensaatiomaisia tapauksia. Eräät näytelmänsä Wuolijoki saattoi julkisuuteen peitenimellä Juhani Tervapää, ja tämä seikka johti harhaan joitakin arvostelijoita. Wuolijoen oli pakko käyttää peitenimeä sen vuoksi, että taantumuslehdistö tunsii liian hyvin hänen poliittiset kasvonsa. Kokemuksesta hän tiesi, että oikeistolainen arvostelu kävi erittäin kiukkuisesti kiinni hänen näytelmiinsä kun hän esiintyi tekijänä omalla nimellään. Esimerkiksi samainen Ajan suunta, joka yritti poliittisesti leimata Hiilet-yhdistystä, kirjoitti marraskuussa 1933 Wuolijoen näytelmästä Laki ja järjestys, jossa tekijä kuvasi vuoden 1918 tapahtumia: »Se on selvästi punakaartilainen tendenssinäytelmä: se halventaa valkoisia vapaussotureita ja sen esittäminen on sen vuoksi kiellettävä.» Kieltoa ei tarvinnut kauan odottaa; muuten se peruutettiin kolmen päivän kuluttua sillä ehdolla, että teatteri tekee näytelmän tekstiin olennaisia muutoksia. Mutta kun tämä ehto oli täytetty, niin osoittautui, ettei näytelmä enää kiinnostanut yleisöä. Elina Ervasti (Helsingin yliopiston opiskelija, joka kirjoitti kiintoisan tutkimuksen Wuolijoen näytelmien kriittisistä arvosteluista) sanoo hyvällä syyllä tämän johdosta: »Oliko se (yleisö — E. K.) jo saanut draamansa: kuinka kommunisti vaiennetaan, vai eikö se uskaltanut tulla teatteriin näytelmää katsomaan, sillä Vappu Tuomijoen kertoman mukaan katsojista pidettiin kirjaa, kuulemma?»

Jatkuu toukokuun numerossa.

Hella Wuolijoen muistelmista ja jäämistöstä

SEURAAVAN NÄYTELMÄNSÄ, Niskavuoren naiset, Wuolijoki tarjosi Kansanteatterille Juhani Tervapään tekijänimellä, ja se esitettiin keväällä 1936. Esityksellä oli hyvä menestys, ja vaikka oikeistolehdistö näki näytelmässä »epätervettä innostusta» »turmelemaan vapaamielisyyteen» ja yhtä tuomittavaan »uuteen moraaliin», nämä moitteet kohdistettiin yleensä liberaalista ajatustapaa vastaan, mutta ei toki leimatut kommunistien aatteellisiksi »juoniteluiksi». Peitenimen käyttö vaikutti siis tavallaan, oikeistolaiset arvostelijat »menivät koukkuun» ja nielivät tämän pienen viekkauksen. Ajan suunta -lehden arvostelija katsoi mahdolliseksi jopa keikailla tämän johdosta omalla »puolueettomuudellaan». Hän väitti, että tekijä piiloutuu turhaan peitenimen taakse, kyllä heidän lehtensä on riittävän objektiivinen jotta se näytelmää ja sen esitystä arvostellessaan pitää lähtökohtana vain niiden laatua, eikä mene persoonallisuuksiin.

Kolmen päivän kuluttua Wuolijoki paljasti tahallaan peitenimensä. Oikeistolehdistö joutui ensin hieman hämminkiin ja sitten muutti tuntuvasti äänilajia kovemmaksi ja sapekkaammaksi. Suojeluskuntien lehti Nuijasoturi väitti, että Wuolijoen näytelmällä »yritetään kavalasti ja

sangen taitavasti horjuttaa yhteiskuntamme perusteita ja salakuljettaa katsojille marxilaista maailmankatsomusta». Lehti julkaisi arvostelun otsakkeella: Sopimaton näytelmä, ja lapualaisten lehti Ilkka muotoili juttunsa otsakkeen vieläkin jyrkemmin: Niskavuoren naiset kommunismin polulla.

Niskavuoren naiset tuli Wuolijoen näytelmistä parhaiten tunnetuksi. Sitä esitettiin lukuisissa teattereissa Suomessa ja ulkomailla — vuosina 1936—1939 Tallinnassa, Varsovassa, Lontoossa, Tukholmassa, Osllossa, Prahassa, Hampurissa, Kööpenhaminassa ja Zagrebissa; vuonna 1941 Budapestissa ja vuonna 1947 Pariisissa*. Näytelmän esityksiin ulkomailla liittyi myös ideologista laatua olevia konfliktitilanteita. Kun Englannin lehdistössä kirjoitettiin Wuolijosta eräänä silloisen Suomen »dynaamisimmista persoonallisuuksista», niin Saksassa natsilaiset arvostelijat Wuolijoen yhteiskunnallisista ja poliittisista sympatioista kuultuaan ryhtyivät oitis hyökkäykseen häntä vastaan ja Niskavuoren naisten esitykset Saksassa kiellettiin.

Wuolijoen arkistossa on tallella Friedrich Egen protestikirjeen hahmotelma (päiväty 13. syyskuuta 1937) saksalaisen kirjallisuuslehden Die Literaturin toimittukseen, joka oli julkaissut saman vuoden elokuussa parhaan kirjoituksen Wuolijoen näytelmästä ja jossa sitä sanottiin »Suomen kansaa loukkaavaksi» teokseksi. Friedrich Ege (1899—1972) oli saksalainen emigrantti, joka oli paennut Saksasta vuonna 1933 fasistien suorittaman vallananastuksen jälkeen, ja joka siitä saakka eli elämänsä loppuun Suomessa (toisen maailmansodan aikana Suomen viranomaiset internoivat hänet ja pitivät häntä vankeudessa). Ege käänsi paljon suomalaista kirjallisuutta saksan kielelle ja kirjoitti artikkeleja Suomen kirjallisuudesta. Protestikirjeessään Ege todisti, että natsilaiset kirjallisuuden tuomarit, jotka demagogisesti löppötelivät »kansanomaisuudesta», jakaessaan sympatioitaan ja antipatioitaan suomalaisia kirjailijoita kohtaan pitivät lähtökohtana ainoastaan sitä, saattoiko tämä tai joku toinen kirjailija esiintyä heidän ideologisena liittolaisenaan. Tästä syystä he ylistelivät muun muassa Maila Talviota, joka oli tunnettu taantumuksellisista poliittisista kat-

* Tiedot ovat artikkelista: Manfred Peter Hein. Leben und Werk der Hella Wuolijoki.—Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek, N:o 9, Helsinki 1975, s. 43—77.

somuksistaan. Mitä Wuolijokeen tulee, niin he haukuskelivat häntä »kansanvas-taiseksi» ja siitä että tämä suhtautui myö-tätunnolla Neuvosto-Venäjään, kuin myös siitä, että Wuolijoki oli »kasvattanut Ola-vi Paavolaisen» — viimeksi mainitussa tapauksessa tavoitettiin ehkä sitä, että kun Paavolainen oli natsien kutsumana käynyt Saksassa, hän julkaisi vuonna 1936 kirjan Kolmannen valtakunnan vie-raana, joka ei tyydyttänyt natsien toiveita. Ege esitti protestikirjeessään tietoja Wuolijoen näytelmien harvinaisesta mene-tyksestä Suomessa: Niskavuoren nai-sia esitettiin maan kuudessakymmenessä teatterissa (työväenharrastelijanäyttämöt mukaan luettuina), Helsingissä se oli py-synyt Kansanteatterin ohjelmistossa sii-hen mennessä jo puolitoista vuotta.

Sen johdosta että Niskavuoren naisten esitys Hampurin Staatsteatterissa kiellet-tiin (näytelmän kantaesitys oli 27. tammi-kuuta 1938 ja sitä ehdittiin esittää puoli-sen vuotta) Wuolijoki kirjoitti myöhemmin eräälle saksalaiselle tuttavalleen, että sen takia hän menetti Saksassa »kaikki kaksi-kymmentä sopimusta» — siitä näkyy että muutkin saksalaiset teatterit olivat kiin-nostuneita näytelmästä.

KOHTA SEN JÄLKEEN Wuolijoki joutui poliittisten tapahtumien joh-dosta tutustumaan toiseen saksalaiseen emigranttiin, kuuluisaan kirjailijaan ja teatteriohjaajaan Bertolt Brechtiin (1898—1956). Lähdettyään Saksasta vuonna 1933 Brecht kulki Itävallan, Sveitsin ja Ranskan kautta Tanskaan, missä hän asui sitten pitemmän aikaa. Vuonna 1940 hän saapui Ruotsista Suomeen, ja eli Suomessa vähän toista vuot-ta — vuoden 1940 huhtikuusta toukokuu-hun 1941*. Se muodustui hänen ja Wuolijoen välisen kiinteän kanssakäymisen kaudeksi, ja siitä sai alkunsa heidän kir-jeenvaihtonsa.

Brecht kirjoitti ensimmäisen kirjeensä Wuolijoelle Ruotsista vuoden 1940 huhti-

kuussa, vähää ennen kuin hän saapui Suomeen. Nähtävästi he tutustuivat toi-siinsa Mary Pekkalan välityksellä. Mary Pekkala oli tunnetun suomalaisen poliitti-sen toimihenkilön Eino Pekkalan puoliso. Hänellä oli kosketuksia Brechtiin jo Tuk-holmassa ja hän tiesi tämän aikovan mat-kustaa pois Ruotsista. Brechtin tässä kir-jeessä Wuolijoelle on kysymys siitä, että saadakseen tuloluvan Suomeen Brecht tarvitsi kutsun joltakin suomalaiselta, ja hän pyysi Wuolijoen välitystä.

Brecht saapui Suomeen 17. huhtikuuta yhdessä perheensä — Helena Weigelin ja kahden lapsensa kanssa; heidän mukanaan olivat myös kaksi hänen toimitsijaansa, Margareta Steffin ja Ruth Berlau, joista viimeksi mainittu saapui hieman myöhem-min Kööpenhaminasta, niin ikään Wuolijoen kutsumana (kaksi Brechtin kirjettä Wuolijoelle koskevat nimenomaan Ruth Berlaun kutsumista). Brecht asui Helsingissä ensi alkuun hotellissa, vuokrasi sit-ten huoneiston, ja heinäkuun alusta loka-kuun alkuun hän asui perheineen Wuolijoen maatilalla Marlebäckissä.

Se oli aktiivisen kirjallisen työn aikaa niin Brechtille kuin myös Wuolijoelle. Brecht valmisteli Suomessa useampia näy-telmiään (Sesuaanin hyvä ihminen, Arturo Uin karriääri ym.), kirjoitti runoa ja proosaa. Brechtin ja Wuolijoen yhteisen luovan työn tuloksena syntyi näytelmä Herra Punttila ja hänen renkinsä Matti. Eräänä ulkonaisena aiheena sen kirjoitta-miseen oli Suomen Näytelmäkirjailijain Liiton julistama kilpailu, johon Wuolijoki ja Brecht halusivat osallistua Suomi-ai-heisella näytelmällä. Wuolijoki käänsi Brechtä varten saksan kielelle kaksi versiota näytelmästäan Sahajauhoprinsessa (yksi versio oli teatteria varten, toinen elokuvaksi). Nämä kaksi versiota olivat sitten yksityiskohtaisen harkinnan ja käsit-telyn kohteena, minkä jälkeen Wuolijoki saksansi niistä yhdistelmäluonnoksen, jon-ka Brecht sitten muokkasi uudelleen*.

Brecht ja Wuolijoki olivat hengeltään hyvin läheisiä ihmisiä, mutta heillä oli monessa suhteessa eriävät luomismene-

* Brechtin oleskelusta Suomessa Hans-Peter Neureuter on laatinut yksityiskohtaisen kronikan. Neureuter on käyttänyt erilaisia lähteitä, siinä luvussa myös Brechtin päivä-kirjoja. Me nojaudumme esityksessämme hänen laatimaansa kronikkaan; ks. Hans-Peter Neureuter. Zur Brecht-Chronik. April 1940 bis Mai 1941.—Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek, N 7. Helsinki, 1973, s. 11—35 — Brechtin oleskelua Suomessa valaistaan myös Richard Semraun artikkelis-sa Brecht ja Suomi.—Kulttuurivihkot, n:o 5, 1975, s. 32—39.

* Näytelmän syntyhistoria on seikkaperäi-sesti käsitelty kirjoituksissa: H.-P. Neureuter. Herr Punttila und sein Knecht Matti. Bericht zur Entstehungsgeschichte.—Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek, N 9, Helsin-ki 1975, s. 7—42; saman tekijän Geschichte-nerzählen und episches Theater. Brecht—Wuolijoki—Miszelle.—Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek, N 8, Helsinki 1974, s. 9—18.

telmät, he suhtautuivat eri lailla teatteritaiteeseen. Brechtin päiväkirjamerkinnöissä on huomautuksia, joista seuraa, että Wuolijoen näytelmät vaikuttivat hänestä liian naturalistisilta, että puheenvuorojen ja psykologisen painostuksen vuoksi pääajatus niissä toisinaan hämärtyi, eikä tullut riittävän selvästi esille se mitä kuvattavan tapahtuman piti ilmentää. Toisaalta Brechtin suorittama Punttilan muokkaus ei alkuaikoina miellyttänyt Wuolijokea. 24. syyskuuta 1940 Brecht kirjoitti päiväkirjaansa: »Wuolijoki lukee Punttilaa ja näyttää olevan kauhuissaan. Näytelmä ei ole kyllin dramaattinen eikä kiinnostava jne... Toivottavasti hänellä kuitenkin riittää rohkeutta jättää se palkintolautakunnalle; illalla me keskustelimme siitä hänen kanssaan, ja minä onnistuin jossain määrin rauhoittamaan häntä.» Kohta Wuolijoki kuitenkin alkoi suhtautua toisin Brechtin työhön. 3. lokakuuta 1940 Brecht kirjoittaa muistiin: »Nyt Wuolijoki on erittäin tyytyväinen Punttilaan. Kääntäessään tekstiä suomeksi hänelle selveni, että näytelmä on rikastunut ja Punttilasta on tullut kansallistyyppi, kuten Wuolijoki sanoo.» Wuolijoki oli kertonut Brechtille suomalaisen kirjailijan Olavi Paavolaisen ihastuneen mielipiteen Punttilasta. Tämä oli nimittänyt näytelmää, Brecht toteaa hymähtäen, »klassiseksi Suomen kansalliskirjallisuuteen kuuluvaksi huvinäytelmäksi. Hän ei tunne toista teosta, jossa olisi sanottu Suomesta niin paljon ja niin supeassa muodossa.» »Nyt minä alan uskoa, että Edda on juutalaisen kirjoittama, Brecht laskee leikkiä, — ja että apostoli Esaian kirjan sepitti babylonialainen.»

Brecht tapasi Wuolijoessa kiintoisan keskustelukumppanin, jonka suulliset kertomukset, kaikenlaiset tapaukset kansanelämästä ja ajan poliittisista oloista erikoisesti huvittivat Brechtiä. Hän kirjoittaa ihastuneena päiväkirjaansa: »Miten viehättävä kertoja hän onkaan istuessaan puisella tuolilla ja keittäessään kahvia! Hänen kertomanaan kaikki on yksinkertaista kuin raamatussa ja raamatun mutkallista.» Ja toisessa kohtaa: »Hän on suurenmoinen kun hän vähän väliä naurusta hytkyen kertoilee tavallisten ihmisten nokkeluudesta ja rikkaiden tyhmyydestä, kun hän välillä aina vilkaisee puhekumppaniinsa veikeästi silmät viekkaasti viirullaan ja jäljittelee henkilöiden puhetapaa ja tehden kauniilla täyteläisillä käsillään sulavia liikkeitä, aivan kuin musiikin tahtiin, jota vain hän yksin kuulee.»

Toisaalta Wuolijoki omasta puolestaan

muistelmakirjassaan Enkä ollut vanki muistelee hyvin lämpimästi näitä yhdessä käytyjä iltatarinoita kaikkien ollessa työpäivän jälkeen yhdessä koolla. Hän kirjoittaa Helena Weigelistä, kun tämä joutui pakosta olemaan poissa näyttämöltä: »Suuren näyttelijättären kädet tulivat punaisiksi ja karheiksi perunan kuorimisesta ja astiain pesusta pakojalalla olevalle perheelleen, hänen tukkansa harmaantui huolisti, mutta silmät säteilivät huumoria ja elämisen iloa.»

Mainitsemme että Brecht aikoi kirjoittaa pikakirjoittajalla muistiin Wuolijoen juttelemat tarinat ja valmistaa niistä koelman, mutta paperille kirjoitettuna ne hänen sanojensa mukaan menettivät loistonsa. Ja kaiken lisäksi, kuten aiottua kokoelmaa varten laaditun esipuheen käsikirjoituksessa sanotaan, monia kertomuksia ei olisi saatu julkisuuteen niiden sisältämien poliittisten paljastusten takia.

SUOMESSA Brecht tutustui eräisiin toisiinkin suomalaisiin kirjailijoihin — Elmer Diktoniukseen («Suomen Horatiukseen»), Hagar Olssoniin ja Erkki Valaan. Hänen suomalaisten tuttavien joukossa olivat niin ikään Hertta Kuusinen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sanottakoon että poliittisessa suhteessa Brecht oli hyvin tarkka tuttavuutta solmiessaan. Hänen oleskelunsa Suomessa ei ollut niinkään turvallista, oli olemassa mahdollisuus että hänet luovutetaan hitleriläisille viranomaisille, ja tämän huomioiden Wuolijoki halusi löytää hänelle vaikutusvaltaisia suojelijoita. Mutta kun hän erällä osuusliike Elannon kutsuilla aikoi esitellä Brechtin Väinö Tannerille, niin Brecht kieltäytyi jyrkästi siitä — hänen mielestään juuri Tanner oli ollut eräänä suurimpana syyllisenä siihen, että Neuvostoliiton ja Suomen välillä puhkesi vuosien 1939—1940 sota.

Brecht aikoi matkustaa Suomesta USA:han ja hankki sitä varten Amerikan viisumia. Tarkoitus oli matkustaa Neuvostoliiton ja Japanin kautta. Toinen maailmansota oli yltymässä yhä laajemmaksi, ja niin syntyi uusia vaikeuksia. Vähää ennen kuin hän matkusti pois Suomesta, nähtävästi toukokuussa 1941, Brecht kirjoitti Wuolijoelle: »Rakkahin Hella, kauhuksemme saimme kuulla, että japanilaiset ovat tästä päivästä lopettaneet matkustulupien antamisen. Se ei ole vielä aivan varma tieto, mutta se on täysin mahdollista. Ellei tänään niin huomenna se voi tapahtua. Ole hyvä ja tee kaikkesi, ota viipymättä selville kuinka voisimme saada

paikat höyrylaivaan joko Murmanskista tahi Odessasta tahi Vladivostokista. Nyt on toimittava pikaisesti.»

Toukokuun 15. päivänä vuonna 1941 Brecht matkusti Helsingistä Leningradin, Moskovan ja Vladivostokin kautta Kaliforniaan, Amerikan Yhdysvaltoihin. Hänen ja Wuolijoen väliset yhteydet katkesivat koko sodan ajaksi. Kun Wuolijoki vangittiin (siitä kerrottiin Euroopan ja Amerikan lehdistössä), niin eräät huomattavat kulttuurihenkilöt, siinä luvussa Brecht, Weigel ja Joseph Losey esittivät protesteja ja julkilausumia pelastaakseen Wuolijoen teoloitustuomiolta.

Syksyllä 1944 Hella Wuolijoki vapautui vankilasta. Hän ei onnistunut saamaan heti yhteyttä Brehtiin. Kun hän lopultaikin sai tuttavien kautta tietoonsa Brechtin osoitteen Amerikassa, hän lähetti tälle 27. joulukuuta 1946 laajan kirjeen, jossa kertoi elytystä vuosista ja koettelemuksista. Siinä mm. sanotaan:

»Vihdoinkin olen saanut tietooni teidän osoitteenne. Hyvät ihmiset, minne te oikein olette piiloutuneet? Olin jo joutua epätoivoon. Kolme tai neljä eri kertaa minulle tuli paketteja Santa-Monicasta, mutta ei mitään osoitetta niissä ollut. Rukoilin Brantingia ilmoittamaan teidän osoitteenne, mutta hän sanoi kadottaneensa sen. Naima Vifstrand ei hänkään voinut mitään sanoa. Sitten käännyin Ernestine Evansin ja Joseph Loseyn puoleen ja Morrisin toimistoon — kaikki turhaan. Eikä Englindilläkään ollut teidän osoitetta (Englind oli Wuolijoen teatteriasiamies Tukholmassa — E. K.). Siinä voi tosiaan joutua suorastaan epätoivoon kun täytyi kokonaista kaksi vuotta etsiä merkittävimmän saksalaisen kirjailijan osoitetta. Ja minkä takia te ette itse kirjoittaneet? Vai ettekö lainkaan lue sanomalehtiä? Mikäli tiedän, Amerikan lehdistössä kirjoitettiin minusta melko paljon, erikoisesti niiden kahden vuoden aikana jotka olin vankilassa. Ja minä taas en voinut edes kiittää teitä siitä avusta jota osoitte oikeusprosessin aikana. Tuntuu miltei uskomattomalta, että teidät silloin etsittiin esiin ja teiltäkin otettiin todistajalausuntoja. Muuten ei niistä kovin suurta apua ollut — meidän pikku-himmlerit suhtautuivat siihen siten että nehän ovat 'juutalaisen Brechtin' todistajalausuntoja, joihin ei ole uskomista. Ja kuitenkin itse se tosiasia, että Amerikassa puhuttiin minun puolestani ja että Britannian radiolähetykset tämän tästä mainitsivat minusta, esti herroja Rytii ja Anthonya ratkaisemasta minun juttuani kaikessa hiljaisuudessa,

muutta mutkitta ammuttamasta minua, kuten Himmler sitä vaati. Oikeusjuttu oli kuin romaani, jonka toivon joskus vielä kirjoittavani. Sen kulkua ei niin vain muutamalla sanalla kerrota. Heidän ei kuitenkaan onnistunut lannistaa minua. Berliinistä tuli Kivimäki* erikoisesti tarjoamaan minulle elämän säilyttämistä sillä ehdolla, että ryhtyisin paljastamaan venäläisten »kauheita juonitteluja» Suomea ja Saksaa vastaan. Minä sain tilaisuuden tyydytyksellä vakuuttaa hänelle, että kun on eletty niinkin pitkä ja kunnollinen elämä, niin ei kannata muuttaa lopuksi surkeaksi petturiksi ja valehtelijaksi jotta sillä tavalla hitusen vielä jatkuisi olemassaolo. Ja sitä minulle ehdotti ystäväni Kivimäki, te mahdollisesti muistatte nähneenne hänet minun kodissani vähää ennen kuin hän matkusti Berliiniin. Ja nyt hän istuu itse siinä samassa tyrmässä, missä minäkin istuin. Muuten vain sillä erotuksella minusta, ettei häntä tuomittu elinkautiseksi, vaan kaikkiaan viideksi vuodeksi.

Niin siis minut tuomittiin elinkautiseen vankeuteen, yhden äänen enemmistöllä kuolemantuomiota vastaan. Muistattekko te sen puolikuuron ompelijan, Hertan (Kuusisen) ystävättären? Hän oli vakaumusellinen kommunisti ja sodan aikana auttoi rintamakarkureita piileksimään metsissä; hänet tuomittiin kuolemaan, ja tällöin Ryti ehdotti hänelle elämää korvaukseksi jos hän kavaltaisi ystävänsä. Hänkin vastasi kieltäytymällä ja sanoi: 'Olen jo elänyt tarpeeksi', ja Ryti antoi käskyn panna tuomio täytäntöön. Viimeisenä yönään hän neuloi ja meni laulaen kuolemaan.»

Kaikesta päättäen Wuolijoki tarkoittaa tässä Marita Koskista, suomalaista kommunistia, joka osallistui vastarintaliikkeeseen, vangittiin ja ammuttiin sodan aikana, vuonna 1943. Hän oli tavattoman luja ja rohkea henkilö. Hänen viimeisessä kirjeessään, joka on kirjoitettu sisarelle teoloituksen aattona, 27. syyskuuta 1943, on sanat: »Kuoleman pelkoa en vielä ole tuntenut ja tuskin tulen sitä tuntumaankaan, sillä minä en halua kuolla kuin yhden kerran. Antiikin ajan filosofit sanoivat, että kuolemanpelko on pahempaa ja kiduttavampaa kuin itse kuoleminen. Ihminen, joka pelkää kuolemaa, kuolee monta kertaa, mutta se, joka ei pelkää, kuolee vain kerran ja yhden kerran minäkin kuolen.»

* T. M. Kivimäki oli siihen aikaan Suomen lähettiläänä Berliinissä, aikaisemmin Suomen pääministerinä (v. 1932—1936).

WUOLIJOIDEN arkistossa on säilynyt Martta Koskisen kirje kirjailijalle, se on lähetetty Lahdesta 9. toukokuuta 1937. Kirje on mielenkiintoinen todiste siitä, miten työväenluokkaan kuuluva tavallinen ihminen, yksi sen tietoisimmista edustajista otti vastaan Wuolijoen näytelmät ja hänen persoonallisuutensa, hänen aatteelliset ja yhteiskunnalliset piirteensä. Kirjeestä käy selville, että Martta Koskinen ei aikaisemmin ollut koskaan tavannut Wuolijokea, mutta hänen teki mieli tavata ja keskustella sydämellisesti. Hän kirjoittaa: »En voi olla tarttumatta kynään, sillä sydämeni on tulvillaan kiitollisuutta ja ihailua Teitä kohtaan, arvoisa kirjailijatar! Jo katseltuani useampaan kertaan näytelmänne Niskavuoren naiset tunsin suurta ihastusta, sillä sellaista ei ollut ennen kirjoitettu. Ja tänään, palattuani Lahden Teatterin iltapäivänäytännöstä oli henkinen hämmästykseni niin suuri, että haltioituneena tartuin kynään kiittääkseni Teitä. Ottakaa vastaan kansan naisen sydämestä lähtevä vilpitiön kiitos! Tunnen sydämessäni, että ette pahastu vaikka näin tunte mattomana rohkenen Teitä häiritä. Suurin iloni olisi jos kohtalo soisi tilaisuuden keskustella tuokion kanssanne — ei mitään tyhjäänpäiväistä seurajaarittelua vaan sielusta sieluun käypää hengen virkistystä antavaa keskustelua. Pyydän anteeksi, jos olen häirinnyt — mutta minun täytyi näin ilmaista sydämeni vilpitiön ilo ja kiitollisuus Teitä kohtaan, arvoisa kirjailijatar!»

Wuolijoen kirjeestä Brechtille käy ilmi, että Martta Koskisen toive tavata Wuolijokea oli toteutunut, että hän oli kirjailijan kotona ollut myöskin silloin kun Brecht oli siellä. (Siihen aikaan Martta Koskinen asui jo Helsingissä, hän oli myös Hertta Kuusisen hyvä tuttava).

Se oli paljon puhuva tosiasia, että Wuolijoen myötätunto ja moraalinen kannatus sodan edellä, sodan vuosina ja sodan jälkeen oli tällaisten ihmisten puolella kuin Martta Koskisen, että hän tunsii itsensä sidotuksi heihin ja heidät kohtalotoverikseen. Se aktivoi hänen yhteiskunnallista kantaansa, se antoi lisää voimia entistä määrätietoisempaan toimintaan.

Wuolijoki palasi vankilasta fyysisesti huonokuntoisena ja ikäkin jo vaikutti. Hän kirjoitti Brechtille: »Pääsin vapaaksi 'kaikkiaan vain' kolmekymmentä kiloa laihtuneena. Olin kuin silakaksi kuivettunut, ja vielä kerrassaan harmaapäiseksi silakaksi, ja minä aivan kauhistuin kun minä silloin puolentoista vuoden jälkeen taas ensi kertaa näin itseni peilissä. Se on

kauheata kun huomaat äkisti muuttuneesi vanhaksi naiseksi. Minulla ei kuitenkaan ollut liiaksi aikaa järkeilläkseni vanhuudesta ja omasta ulkoisesta asustani. Vietin muutaman päivän kotonani Jokelassa, huvilallani, sieltä minut kiidätettiin kaupunkiin osallistumaan uuden hallituksen muodostamiseen. Ja niin sitten kaikki alkoi mennä, 'one damned thing after another.'* Nyt minä istun Suomen yleisradion pääjohtajan tuolissa ja heinäkuusta lähtien olen myös kansanedustaja parlamentissa — ja muistelen kaiholla kallista vankilan rauhaa. Löysin itselleni kaksi kopiota kirjeistä, jotka olen kirjoittanut Ernestine Evansille. Ja sen sijaan että taas uudelleen kertoisin kaiken mitä olen kokenut, lähettän teille nämä kopiot, jotka te varmaankin joskus vielä palautatte minulle.»

Wuolijoen kirjeessä Brechtille on merkittävät sanat, jotka todistavat, ettei kysymys enää ollut niin kuin ennen »emotionaalista arvostelusta» ja »suutumuksen janosta» vaan hän ajatteli jo tarkoituksenmukaisemmista, poliittisesti organisoituista toimista taantumusta vastaan. Hän kirjoitti Brechtille: »Vankilassa minä mietiskelin sitä, että oikeastaan olen tehnyt liian vähän sotaa vastaan, voiton hyväksi. Minä huusin, olin suuttunut ja raivosin. Minä heristin nyrkkiä Rytin ja Tannerin nenän edessä, mutta ilman lehdistöä ja julkisuutta kaikki se oli vain pisara meressä. Ahertelin rauhan hyväksi, venäläiset kutsuivat minut Tukholmaan, ja minä ryhdyin rauhanneuvotteluihin omasta aloitteesta. Minä autoin ihmisiä, en piileksinyt, asuin kotonani Jokelassa ja odotin. Istuskelin kymmenen tuntia päivässä radiovastaanottimen ääressä toivossa kuulla edes jotain lohduttavia tietoja kaikilla niillä seitsemällä kielellä, joita taidan. Venäläiset lähettivät salaa luokseni laskuvarjotyön, luottaen siihen ettei Tanner uskalla vangita minua eikä katkaista kaikkia persoonallisia kontakteja. Mutta hän uskalsi. Himmler osoittautui voimakkaammaksi. Niin paljon toki olin sentään tehnyt rauhan hyväksi; ja minä annoin lupauksen itselleni, että jos minä vain pääsen vapaaksi, niin ryhdyin täyttämään asevelvollisuuttani politiikassa, enkä istu kaikessa rauhassa Jokelassa kirjoittamassa kirjoja. Nyt minä juuri täytänkin sitä asevelvollisuuttani, ja sydämeni ikävöi kirjojen ja näytelmien pariin, se ikävöi kirjoittamisen mahdollisuutta, jota minulla ei nyt ole. Rakas Brecht, sellaista on minun elämäni nyt.»

* Toinen toisensa jälkeen. Engl.

Kirjeessä Brechtille Wuolijoki haaveili tapaavansa hänet. Suomen yleisradion johtajana hän joutui paljon matkustelemaan kansainvälisissä neuvotteluissa ja konferensseissa, hän joutui lentämään Saksan yllä, ja kirjeessä hän järkeili siitä, minkälaiseksi Saksan tulee nyt muodostua, mihin suuntaan kehittyä, tuleeko siitä »Brechtin Saksa», tuleeko se rakentumaan Brechtin ihanteiden mukaan. »Muistatko, Brecht, kuinka sinä lupasit lähettäväsi Suomeen vanhan pommituskoneen hakemaan minua, jotta voisin vierailla Uudessa Saksassa, mutta nyt minä olen lentänyt Saksan yli belgialaisessa lentokoneessa! Kaikki on käynyt toisin! Saksa oli pantava matalaksi, jotta se voisi jälleen elpyä. Tämä tuntuu raskaalta painajaisunelta. Me tiesimme, että Hitlerin aikana oli asiat tavattoman kehnosti, mutta ette kokonainen kansa olisi henkisesti tapettu! Haluan kovasti tietää, mitä sinulla nyt on mielessäsi, Brecht, mitä suunnitelmia haudot? Minkä takia et palaa takaisin Saksaan? Uskon että se saattaa tuntua raskaalta henkilökohtaiselta uhraukselta asua noiden myrkytettyjen ihmisten joukossa, mutta en voi käsittää, että sinä voisit menetellä Thomas Mannin tapaan. Sinähän kirjoitat Saksaa varten! Mitä teet Amerikassa? Mitä olet kirjoittanut? Miksi Hollywood? Minkä vuoksi ette voisit tulla Suomeen, lähemmäksi Saksaa ja odottaa täällä?»

Wuolijoki muisteli päiviä, jotka oli vietetty yhdessä Marlebäckissä. »Miten usein minä vankilan vuoteella makailin tuijottaen sellin likaisia seinäjä ja mietiskelin teistä, Brechtin vaistosta. Toisinaan kun oli oikein raskasta, minä surin sitä, että en matkustanut silloin teidän mukana, mutta sellaista sattui harvoin. Useammin minä sanoin sydämelleni: kestä, kestä toki, älä pakahdu epätoivoon! Ja sitten minä myhäillen mietiskelin, että kenties Brecht vielä kirjoittaa minusta näytelmän...

Mutta armelias taivas! Olihan Euroopan verisillä teillä tuhansia ja miljoonia tällaisia ihmisiä kuin minä. Oli niin helppo tulla sankariksi, se oli hirveän jokapäiväistä! Ja lukiessani Feuchtwangerin valituksia siitä, miten hän joutui olemaan keskitysleirillä Ranskassa, minä päätin: ei, minä en koskaan tule ruikuttamaan!

Jotenka siis, kaikkein suurin toiveeni on saada rupertella muutama tunti kanssanne! Ja Heli, sinulta minä odotan valtavaa kirjettä... Pyydän kertomaan seikkaperäisesti Brechtin elämästä alkaen toukokuusta 1941 aina vuoden 1946 jouluun saakka.»

Kuten tunnettua, sen jälkeen kun Brecht oli joutunut USA:ssa vuonna 1947 surullisen kuuluisan »Amerikanvastaisen toiminnan tutkintakomission» eteen, hän palasi vielä samana vuonna Eurooppaan, asui jonkin aikaa Sveitsissä ja vuoden 1948 lopulla muutti Berliinin demokraattiseen sektoriin, missä hän perusti kohta kuuluisan »Berliner Ensemblen».

Wuolijoen kirjeenvaihdossa Brechtin ja Weigelin kanssa oli kyse siitä, että joko Brecht kutsutaan Suomeen ohjaamaan Punttilan esitys Kansallisteatterissa Helsingissä tai Wuolijoki käy virkamatkoillaan Brechtin luona Sveitsissä. Wuolijoki ja Brecht tapasivat toisensa Berliinissä lokakuussa 1949 Wuolijoen ollessa matkalla Tšekkoslovakiaan hoitamaan terveytään. Silloin Wuolijoki oli jo vaikeasti sairaana, hän oli juuri kestänyt leikkauksen (kohtusyöpä). Vähää aikaisemmin, kesällä 1949, oikeistovoimien toimesta hänet oli syrjäytetty Suomen yleisradion pääjohtajan tehtävistä, joita hän oli hoitanut runsaat neljä vuotta (1944—1949).

Wuolijoen toiminta tässä virassa muodostaa hyvin tärkeän sivun hänen elämäkerrassaan. Hänen ponnistuksensa suuntautuivat Suomen radiolähetysten hengen muuttamiseksi perinpohjin, hän pyrki saamaan radioon työhön mukaan ihmisiä, jotka pystyisivät viemään eteenpäin maan demokratisoimista, avaamaan uria edistyksellisille tendensseille Suomen kulttuurin kehityksessä.

Wuolijoen jäämistössä on tallella hänen kirjeitään tunnetuille suomalaisille kirjailijoille, lehtimiehille ja kulttuurihenkilöille, joita hän pyysi mukaan työhön radioon. Ensio Rislakille lähettämässään kirjeessä, joka on päivätty 22. kesäkuuta 1945, hän kirjoitti: »Tulkaa siis auttamaan minua, Viljanen* tulee dramaturgiksi, Kurjensaari** väliaikaisesti... Pidän aivan välttämättömänä, että Suomen Kirjailijaliitto tulee auttamaan minua. Sota-aikana te pahukset olitte olevinanne sotapalvelustanne suorittamassa kaiken maailman tiedotuslaitoksissa ja kaiken maailman pahuutta levittämässä, ja nyt kun on kysymyksessä rauhan palvelus, ette saa jänistä...» Wuolijoki vakuutti kutsutuille, että työ radiossa ei vahingoita heidän luovaa työtään, pikemminkin päinvastoin. »Takaan ettette käpristyisi täällä, vaan tulisitte henkisesti kasvamaan

* Lauri Viljanen, runoilija ja kirjallisuudentutkija.

** Matti Kurjensaari, kirjailija ja sanomalehtimies.

pehmeän ruoskani alla ja hyvässä tove-ruudessa», hän kirjoitti samassa kirjeessä E. Rislakille.

Kuitenkin »pehmeä ruoska», josta Wuolijoki leikkisästi kirjoitti, sai vastaansa hyvinkin kovat taantumusvoimien piiskaniskut, jotka kirjailija sai hyvin pian tuntea. Niinpä vuoden 1947 elokuussa lopetettiin lähetyssarja, jonka nimenä oli Työmiehen perhe, vaikka se oli itsensä yleisradion pääjohtajan valmistama. Lähetyssarja oli tarkoitettu Suomen elämän yhteiskunnallisten ja poliittisten tapahtumien kronikaksi 1900-luvun alkupuoliskolta, ja kronikka valaisi tapahtumia sellaisena kuin ne heijastuivat tietoisien, poliittisesti valvutuneen työmiehen tajunnassa. Se oli Wuolijoen taiteellinen keino polemisoida porvariston taantumuksellista ideologiaa vastaan, joka pyrki hämärtämään tapahtumien poliittisen ja luokkaolemuksen. Suomen radio oli sitä ennen jo pitemmän aikaa lähettänyt sarjaa Suomisen perhe, missä Suomen elämää valotettiin »keskiluokan» eli porvariston edustajain näkökulmasta. Wuolijoen valmistamat lähetykset olivat poliittisiä ja vastausta tähän sarjaan. Oikeistovoimat oivalsivat kohta tämän ja pyrkivät lopettamaan sellaiset lähetykset.

Wuolijoki päätti kirjoittaa näiden lähestysten pohjalta romaanin, jonka käsikirjoituksen hän tarjosi kustantajille vuonna 1950. Mutta romaani ei silloin päässyt julkisuuteen, kustantajat pitivät sitä »propagandana». Romaanina Työmiehen perhe pääsi julkisuuteen vasta kahdenkymmenen vuoden kuluessa, Vappu Tuomioja oli kirjoittanut siihen lyhyen esipuheen, johon hän mahdollisti myös Hella Wuolijoen vastauksen yhdelle kustantajalle, joka aikanaan hylkäsi romaanin. Vappu Tuomioja palauttaa mieliin, että Wuolijokea oli jo ajat sitten, 1920-luvun vuosina, huolestuttanut se, että vieläpä erittäin merkittävät suomalaiset kirjailijat, kuten esimerkiksi F. E. Sillanpää, joka sai myöhemmin Nobel-palkinnon, useinkin kuvasivat vallankumoukseen osallistuneita työmiehiä ja maaseudun köyhälistöä jonkinlaisina passiivisina ja tahdottomina, primitiivisesti ajattelevina, jotka olivat vain sattumalta joutuneet punakaartilaisien joukkoihin, sattumalta ottaneet kiväärin käteensä ja jotka kulkivat sokeina kohtaloaan ja tuhoaan kohti. He olivat kärsiviä, joita voitiin sääliä surra, mutta eivät olleet tietoisia vakaumuksellisia taistelijoita yhteisten ihanteiden puolesta, heitä ei yhdistänyt luokkasoli-

daarisuuden henki. Mainitussa kirjeessä kustantajalle Wuolijoki hylkää vaarallisen ennakkoluulon sellaisen käsityksen, jonka mukaan »propagandaksi» julistetaan jokainen yritys kuvata poliittisesti järjestyneiden työläisten elämää ja henkistä maailmaa kirjallisuudessa. Juuri se että tällainen ennakkoluulo yhä oli niin elävää, tekee hänen kirjansa ajankohtaiseksi, hän kirjoitti. Ja hän odotti suomalaiselta kirjallisuudelta suurempaa huomiota tähän ajankohtaiseen aiheeseen.

Sillä kaudella kun Wuolijoki työskenteli Suomen yleisradiossa hänen erikoisen huolenpitonsa kohteena oli edistää Neuvostoliiton ja Suomen välisten hyvien suhteiden kehitystä. Sodanjälkeisissä oloissa kävi mahdolliseksi kertoa suomalaisille radiokuuntelijoille niistä ihmisistä, jotka olivat taistelleet näiden suhteiden normalisoimiseksi. Niinpä Wuolijoki valmisti muun muassa lähetyksen pitkäaikaisesta tuttavastaan Aleksandra Kollontaista, joka tunsu hyvin Suomen, sen kansan, sen historian ja kulttuurin. Wuolijoki oli useampaan kertaan tavannut Kollontain Tukholmassa, missä Aleksandra Mihailovna oli monet vuodet Neuvostoliiton lähettiläänä. Wuolijoen arkistossa on säilynyt kaksi Kollontain kirjettä. Toinen niistä on kirjoitettu 22. helmikuuta 1937 sen johdosta kun Tukholmassa valmisteltiin Wuolijoen näytelmän esitystä. Kollontai lausui toivomuksensa käydä ehdottomasti katsomassa näytelmän esitystä ja lisäsi: »Illoitten vilpittömästi Teidän kirjallisten menestysten johdosta ja mielelläni haluan tavata Teitä jälleen Tukholmassa.» Toisessa kirjeessä, se on huhtikuun 6. päivältä 1946, Kollontai kiitti Wuolijokea siitä, että tämä oli esittänyt lähetyksen Kollontaista Suomen radiossa. »Väkisinkin muistuit mieleen ne vaikeat päivät, jolloin me Teidän kanssanne vuonna 40 taistelimme ruotsalaisia ja suomalaisia fasisteja vastaan, tarkoituksella pelastaa Suomen kansa ja irrottaa se sodasta.» Suomessa valmisteltiin Kollontain muistelmien julkaisemista, ja hän pyysi että juuri Wuolijoki ryhtyisi suomentajaksi. Vähää aikaisemmin, kirjeessä joka on päivätty 1. syyskuuta 1945, samanlaisen pyynnön Wuolijolle teki tunnettu neuvostodiplomaatti I. M. Maiski, jonka teosta Myrskyn edellä niin ikään valmisteltiin julkaistavaksi suomen kielellä (kirja ilmestyi Wuolijoen suomentamana samana vuonna). Muuten Maiskin kirjeestä käy selville, että hänkin oli ennen sotaa käynyt Wuolijoen luona tämän kartanossa Marjebäckissä (Maiski oli sodan edellisinä vuo-

sina ollut Neuvostoliiton lähettiläänä Helsingissä).

WUOLIOJEN JÄÄMISTÖSSÄ on vielä olemassa kaksi kirjettä, jotka koskevat neuvostoihmisten oleskelua Wuolijoen kotona, mutta kokonaan toisissa olosuhteissa. Ne on kirjoittanut neuvostoliittolainen sotavanki Vasili Artamonov. Hän ja hänen neljä toveriaan olivat jonkin aikaa Wuolijoen kartanossa maataloustyöläisinä. Näin hän kirjoittaa toisessa kirjeessään, se on päivätty 8. lokakuuta 1944, ts. kohta sen jälkeen kun Neuvostoliiton ja Suomen välisellä rintamalla oli solmittu välirauha.

»Hyvää päivää, Hella Ernestovna.

Tiedän, että nähtävästi Te ette odottanut tätä kirjettä. Mutta kuinka voisi kestää ja olla kirjoittamatta? Pyydän anteeksi että en heti esitellyt itseäni, kuka olen. Muistatteko syksyn 1941 ja talven 1942, jolloin Teillä oli viisi sotavankia: Arsen, Vasilek ja Ivan (valkovenäläisiä) ja Teille myöhemmin tulleet Feodor ja Vasili (Siperiasta). Tämä viimeksi mainittu olenkin minä.

Hella Ernestovna! Tiedän mikä oli Teidän kohtalonne, muistan joulukuun 1943, kuinka Teidät vangittiin (luin siitä lehdestä). Se oli murheellista minullekin. Ja nyt äkkiä luen lehdestä, että Te, Hella Ernestovna, olette taas vapaana, ja vielä rauhan oloissa, jolloin kaikki ajatukset kiertelevät jo rannattomalla Venäjän maalla. Niin, rauha! Vapaus ja paluu kotimaahan — voisiko minulle olla mitään suurempaa onnea!

Kun meidät otettiin Teiltä pois ja vietin leirille, me olimme kaikki yhdessä, mutta myöhemmin Ivan, Vasilek ja Arsen lähtivät työhön talonpojille, myöhemmin mekin lähdimme Feodorin kanssa. Enemmän kuin vuoteen en ole kuullut mitään pojista. Yhteen aikaan Feodor oli kovasti sairaana, nyt en tiedä miten heidän asiansa ovat. Minä olen ollut melkein koko ajan työssä talonpojilla. Terveyteni on hyvä.

Nyt elelen odotellen koska ottavat minut leirille ja lähettävät kotimaahan. Näkyy kaikesta, että naapurukset Venäjä ja Suomi haluavat saada aikaan todelliset ystävälliset naapurisuhteet...

Tekisi kovin mieleni tavata Teitä, mutta sitä en nyt voi tehdä...

Teidän äidilliset tunteenne ja sydämenne hellyys minua kohtaan pysyvät ikuisesti muistissani.

Vasili.»

Wuolijoen papereissa on hahmotelmia hänen omista kirjeistään, jotka on kirjoitettu venäjäksi hänen viimeisinä elinvuosinaan, kun hän oli jo vaikeasti sairaana ja kävi Neuvostoliitossa hoitoa saamassa. Niissä ei ole päiväyksiä, mutta nähtävästi ne on kirjoitettu vuonna 1953.

Tavattoman lujatahtoisena ihmisenä Wuolijoki jatkoi kirjallista työtään vielä elämänsä viimeisinä kuukausina taudistaan huolimatta. Vuonna 1953 häneltä esitettiin kaksi uutta näytelmää, jotka jatkoivat näytelmäsarjaa Niskavuoren naisista: Niskavuoren Heta ja Entäs nyt Niskavuori? Samana vuonna ilmestyi myös hänen uusin muistelmateoksensa Minusta tuli liikenainen. Sairaalasta hän kertoi kirjoittavansa muistelmia Gorkista.

Wuolijoelle kuuluu näkyvä paikka Suomen kulttuurin historiassa 1900-luvulla sekä lahjakkaana kirjailijana että värikäänä kulttuurihenkilönä. Olkoonpa kyse sitten Suomen näytelmäkirjallisuudesta ja teatterista, muistelmakirjallisuuden kehityksestä tai Suomen kulttuurin yhteyksistä muiden kansojen kulttuureihin — kaikilla näillä ajoilla on näkyvänä Hella Wuolijoen nimi. Monien vuosien kuluessa hän puolusti miehuullisesti edistyksellisiä tendenssejä taantumuksen ja nationalistisen ahdasmielisyyden sameista vyöryistä huolimatta. Hänen jäämistönsä tulee aikojen kuluessa yhä kiinnostamaan huomiota, niillä on pysyvä arvonsa, tutkijat ja julkaisijat tulevat eri yhteyksissä vielä monesti palaamaan hänen käsikirjoitusjäämistönsä.